

Освіта орієнтована на майбутнє, яке не може бути наперед визначеним, а отже, першочерговим є розвиток такого типу мислення, що дає змогу адекватно оцінювати нові обставини та формувати стратегію подолання проблем, які можуть виникнути.

Критичне мислення в літературі визначається як здатність відрізнити те, що здається від знань, факти від суджень; це форма творчого відображення дійсності людиною, яка схильна розглядати ідеї з багатьох позицій.

Критичне мислення є не тільки наслідком демократії, а й важливим чинником її формування, воно є частиною підготовки громадян до життя в лояльному демократичному суспільстві. Воно вчить нас самотійно міркувати. Ще Конфуцій говорив: «Навчання без міркування – марна праця».

Інтерес до технології критичного мислення як освітньої інновації з'явився в Україні близько десяти років тому. Значна кількість ідей і положень такого підходу витримала перевірку часом і нині потребує поширення та запровадження в школах.

*Говорити не думаючи – все одно,
що стріляти, не прицілюючись.*

М. Сервантес

Серед важливих педагогічних проблем, які поставила перед нами сучасна школа, є використання альтернативних форм навчання школярів. Великий вплив на формування світогляду мають засоби мас-медіа.

Як же виховувати в дітей критичне ставлення до засобів масової культури? Врахуємо зростаючу лавину знань, яких учні фізично не в змозі запам'ятати. Та й чи потрібно? Адже дослідження показали, що 100% відомого нам сьогодні становитиме 10-15% потрібного через 25 років. Крім того, численні факти добре запам'ятовують комп'ютери.

Учні ж повинні мати інші навички: думати, розуміти суть речей, осмислювати ідеї в концепції і вже на основі цього шукати потрібну інформацію, трактувати її, застосовувати в конкретних умовах.

Учні повинні бути здатними сприймати нову інформацію та ретельно і критично її досліджувати. Вони мають вміти самотійно аналізувати інформацію і діяти, виходячи із міри її корисності. Вони повинні бути здатними досліджувати нові ідеї, розглядаючи їх з численних перспектив і породжуючи власні думки відносно їх правильності, а також оцінювати і визначати загальну цінність цих ідей на основі власних потреб і цілей.

Якщо навчання критичного мислення є важливим завданням, тоді таке навчання має бути запроваджене у системну практику викладання. Не варто чекати, що учні самі прийдуть до критичного мислення лише тому, що їм будуть казати, що це важливо. Недостатньо також передбачити критичне мислення у навчальному плані. Для того, щоб навчитися критично мислити, учням необхідно почати критично мислити. Помилка, якої часто припускаються викладачі і учні, полягає в тому, що критичне мислення розглядають як «предмет», який необхідно викласти, або як набір навичок, який необхідно запам'ятати і застосувати.

Критичне мислення – це не об'єкт вивчення, а результат навчання

Що таке критичне мислення?

*критичне мислення є
мислення самостійне*

*інформація є відправним, а
зовсім не кінцевим пунктом
критичного мислення*

*критичне мислення починається
з постановки питань і з'ясування
проблем, які потрібно вирішити*

*критичне мислення
прагне до переконливого
аргументування*

*критичне мислення
є соціальне*

Чому необхідно мислити критично?

*ми мислимо стереотипами, говоримо
стереотипами, не задумуючись над
значенням слів, які вживаємо*

*всі ЗМІ маніпулюють
нашими поглядами*

*інтернет – основне
джерело інформації*

Люди, які володіють критичним мисленням

чесні самі з собою

перемагають сумніви

ставлять запитання

засновують судження на доказах

шукають зв'язок між предметами

інтелектуально незалежні

Критично мисляча людина вміє

визначати проблему

перевіряти отриману інформацію

визначати наявність підтексту в інформації

враховувати альтернативні точки зору

синтезувати отримані знання

робити висновки та приймати оптимальні рішення

Навчитися критично мислити непросто. Існує ряд умов, які необхідно створити в класі, для того щоб успішно залучитися до процесу критичного мислення.

Для стимулювання критичного мислення вчителю необхідно

виділити час та забезпечити можливості для застосування критичного мислення

дозволити учням вільно розмірковувати

приймати різноманітні ідеї та думки

сприяти активному залученню учнів до процесу навчання

забезпечити для учнів безризикове середовище, вільне від насмішок

вселити віру у здатність кожного учня висловлювати критичне міркування

цінувати критичні міркування учнів

Для ефективного практикування критичного мислення учні повинні

розвивати впевненість у собі і розуміння цінності власних думок та ідей

брати активну участь у навчальному процесі

бути готовими породжувати і відкидати судження

ставитися з повагою до різноманітних думок

Особливості навчального процесу з використанням методів критичного мислення

в навчання включаються завдання, вирішення яких вимагає мислення високого рівня (аналізу, синтезу, оцінки)

навчальний процес обов'язково організований як дослідження певної теми, яке виконується шляхом інтерактивної взаємодії учнів

результатом навчання є не засвоєння фактів або чужих думок, а вироблення власних суджень через застосування до інформації певних прийомів мислення

викладання в цьому процесі є стратегією постійного оцінювання результатів з використанням зворотного зв'язку «учні-учитель» на основі дослідницької активності вчителя в класі

критичне мислення вимагає від учнів достатніх навичок оперування доказами та формулювання суджень, умовиводів

Для організації ефективного навчання у навчальному процесі необхідна присутність таких моментів

знання, які повідомляються, не повинні подаватися як незаперечні

те, що педагоги традиційно вважали помилками в мисленні учнів, повинно сприйматися як етап процесу просування до знань, як проблема в даному етапі навчання

виклад педагогом готової інформації практично виключається з навчального процесу

вчитель виступає як організатор процесу навчання, консультант, фасилітатор, який ніколи не «замикає» навчальний процес на собі

Структура уроку з використанням методів критичного мислення

Вступна частина уроку (виклик) (5-7 хвилин) – етап актуалізації та мотивація навчання

Пропонуються завдання, які сприяють тому, щоб учні разом з учителем:

- оновили наявні у них знання, уявлення, уміння, пов'язані з даною темою;
- провели інвентаризацію цих знань і уявлень (у тому числі, помилкових);
- зосередили увагу на новій темі;
- створили контекст для сприйняття нових ідей.

Основна частина уроку (27-35 хвилин)

Це – фаза навчання, протягом якої учитель має найменший вплив на учня. У цей час учень має самостійно підтримувати свою зацікавленість роботою.

На цьому етапі уроку учні за допомогою учителя:

- порівнюють свої очікування з тим, що їм реально пропонують вивчити;
- експериментують, пробують зробити що-небудь з того, чому вчать, на практиці;
- аналізують отриманий досвід;
- переглядають свої очікування і висловлюють нові;
- виявляють головне, осмислюють теоретичні ідеї, концепції;
- відстежують хід власних думок;
- роблять висновки про матеріал;
- зв'язують зміст уроку з особистим досвідом;
- задають питання про зміст уроку;
- відпрацьовують уміння і стратегії мислення.

Підсумкова частина уроку (рефлексія)

Під рефлексією психологи розуміють самоаналіз, роздуми про те, що людина знає, що відчуває, про що думає.

На цьому етапі уроку учні разом з учителем:

- узагальнюють основні ідеї уроку;
- інтерпретують та апробують ці ідеї;
- обмінюються думками й виражають особисте ставлення до них;
- оцінюють отримані знання та уміння;
- ставлять перед собою додаткові питання.

Важливою складовою критичного мислення є мотивація учнів до навчання. Рефлексія призводить до виникнення у школярів мотивації вищого рівня – внутрішньої мотивації.

Цей етап уроку дозволяє учневі цілісно осмислити, узагальнити отриману на уроці інформацію, привласнити нові знання, сформулювати власне ставлення до того, що вивчається. Саме тут вони розвивають важливе уміння – резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, почуття і уявлення в кількох словах, співвідносити нову інформацію зі своїми сталими уявленнями. Якщо подивитися на три описані вище етапи з

точки зору традиційного уроку, то очевидно, що вони не представляють виняткової новизни для учителя. Вони майже завжди присутні, тільки називаються по-іншому. Замість «виклику» звичніше для вчителя звучить вступ в проблему або актуалізація знань і досвіду, що мають учні. А «осмислення» є частиною уроку, що присвячена вивченню нового матеріалу. Третя стадія в традиційному уроці – це закріплення нового матеріалу. Однак глибинна сутність цих етапів є іншою. Також елементи новизни містяться в методах і прийомах, які орієнтуються на цю цінність.

Критичне мислення потребує від учнів достатніх навичок оперування доказами та формулювання умовиводів. Сюди ж відноситься і здатність знаходити та інтерпретувати оригінальні документи та джерела інформації, аналізувати аргументи, обґрунтовувати висновки міцними доказами.

Сьогодні все більше вчителів прагне змінити практику своєї роботи, щоби сприяти активному навчанню учнів і розвитку в них критичного мислення. Вони хочуть, щоб учні не просто запам'ятовували навчальний матеріал, а запитували, досліджували, творили, інтерпретували за його змістом. Таке навчання сьогодні вважається найкращою практикою.

Дослідження показують, що саме на активних заняттях учні засвоюють навчальний матеріал найбільш повно і з користю для себе, тобто це означає, що вони думають про те, що вивчають, застосовують це в ситуаціях реального життя та можуть продовжувати вчитися самостійно.

Запитання, що перевіряють припущення:	Які ви робите припущення? Ви припускаєте, що... Чому? Чому можна робити такі припущення? Я вас правильно зрозумів? Усі ваші твердження ґрунтуються на припущенні... Чому б вам не припустити інше?
Запитання загального характеру:	Що це означає? Як зробити так, щоб... ? Навіщо це потрібно? До чого це призведе?
Запитання, що перевіряють факти:	Чому ви так вирішили? Чи є причини сумніватися в цьому факті? Хто може навести факти, що підтверджують цю точку зору? Чому ви дійшли такого висновку? Як ми можемо переконатися, що це правда?
Запитання, що перевіряють зрозумілість задач:	Як ми можемо це відшукати? Чи можливо запитати про це по-іншому? Питання зрозуміле? Чому це запитання доречне? Чи всі згодні, що суть питання в цьому?

Запитання, що перевіряють розуміння перспектив:

*Що саме ви припускаєте, стверджуючи... ?
Коли ви говорите..., ви робите висновок...?
Якщо це могло відбутися, які можуть бути наслідки?
Чому?
На що може це вплинути?*

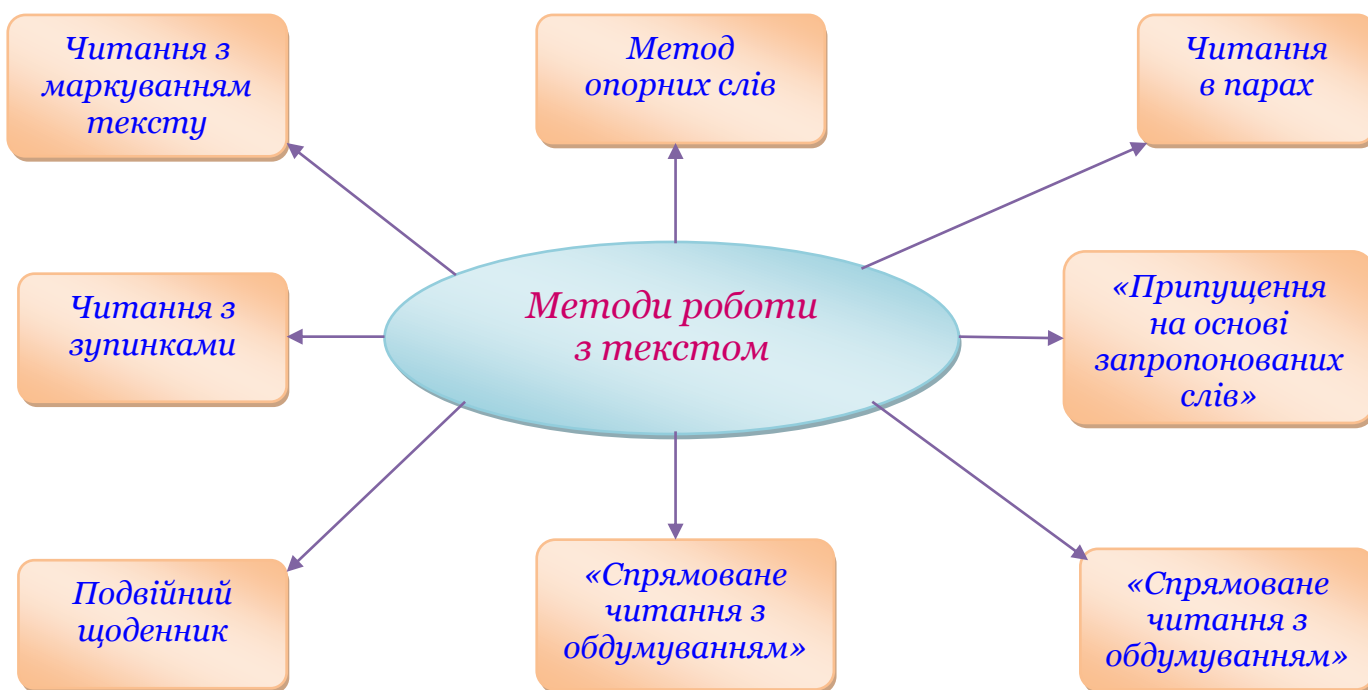
Запитання для уточнення:

*Що ви мали на увазі, сказавши ...?
У чому полягає основна думка?
Як ... пов'язано з ...?
Не могли б ви висловити думку інакше?
Уточніть, будь ласка, що ви мали на увазі.*

Основні методи розвитку критичного мислення

*Не думки потрібно вивчати,
а вчитись думати.*

Ім. Кант

Фрагмент заняття

Тема: Чи вмієш ти читати вдумливо

Після цього заняття учні зможуть:

- пояснювати, що означає працювати з текстом з позиції критичного мислення;*
- самостійно використовувати інструменти критичного читання;*
- розмежовувати ідеї автора тексту, коментарі до них та свої міркування;*
- оцінювати значення подібних навичок для себе особисто.*

Запрошуємо зробити

Проведіть мозковий штурм за темою уроку, зберіть ідеї з приводу того, що означає «читати вдумливо».

Порівняйте ваші уявлення про те, що означає читати вдумливо з поняттям «критичне читання».

Критичне читання

У працях учених, присвячених критичному мисленню, часто звучить термін «критичне читання».

Під ним розуміють такий спосіб опрацювання тексту, коли ми:

- не читаємо текст механічно, а обдумуємо прочитане, прагнемо сформулювати власну обґрунтовану точку зору стосовно інформації, яку несе текст;
- розуміємо текст, формулюємо власні висновки, ставимо свої запитання, до того ж такі, відповіді на які є неоднозначними і потребують пошуку відповіді в кількох джерелах;
- усвідомлюємо, що всі тексти конструюються і кожен автор підбирає матеріал на свій вибір, трактує його по-своєму, іноді свідомо чи несвідомо щось замовчує. Тому читач повинен критично осмислювати прочитане.

Володіючи навичками критичного читання, ви зможете протистояти маніпуляціям всіляких «гуру», політиків, письменників, ЗМІ.

Ви зможете не боятися висловлювати свої думки та сумніви стосовно достовірності будь-якої інформації.

Читач, який критично мислить, завжди ставить перед собою запитання:

Навіщо цей текст було написано? Ким і для кого?

Як, на думку автора, я маю на цей текст реагувати?

Чи погоджуюсь я на це?

Чи можна цей текст написати по-іншому?

Чиї ідеї та переконання відображені в тексті, а чиї – проігноровані?

Чи немає у автора упередженого ставлення до певних груп людей тощо.

Крім того, критичне читання вимагає спеціальних інструментів:

- маркування в процесі читання, виділення опорних слів, постановки питань тощо.

Обговоріть:

Як можна коротко визначити «критичне читання»?

Чи важливе для вас уміння читати критично? Чому?

Фрагмент заняття

Тема: «Чи вмієш ти читати вдумливо»

Запрошуємо зробити

Читаючи текст, використовуйте метод «читання з маркуванням».

Глобалізація

Глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції та уніфікації. Основним наслідком глобалізації є світовий поділ праці, міграція в масштабах всієї планети капіталу, людських і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технологічних процесів, а також зближення і злиття культур різних країн. Це об'єктивний процес, який має системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства.

Витоки глобалізації належать до XVI і XVII століть, коли стійке економічне зростання в Європі поєднувалося з успіхами в мореплаванні і географічними відкриттями. У результаті португальські та іспанські торговці осідали по всьому світу і зайнялися колонізацією Америки.

Після Другої світової війни глобалізація прискорюється. Цьому сприяли технічні винаходи, що призвели до швидких морських, залізничних і повітряних перевезень, а також доступності міжнародного телефонного зв'язку.

Економічним виявом глобалізації став після укладення Маастрихтських угод 1992 року Європейський союз як єдиний економічний простір. Він передбачає відміну митних зборів між країнами-учасницями, вільний рух праці і капіталу, а також єдину грошову систему на основі євро.

Для культурної глобалізації є характерним зближення ділової та споживацької культури різних країн світу і зростання міжнародного спілкування. Сучасні кінофільми виходять на екрани одночасно в багатьох країнах світу, книги перекладаються й стають популярними у читачів із різних країн. Величезну роль у культурній глобалізації відіграє повсюдне поширення Інтернету.

Велику частину фільмів світового прокату випускає американський Голівуд. Існують такі світові корпорації як Microsoft, Intel, Coca-Cola та багато інших. Американська мережа швидкого харчування MsDonald's через свою поширеність у світі стала своєрідним символом глобалізації. Проте інші країни також долучають свій внесок до глобалізації.

Наприклад, один із символів глобалізації – компанія IKEA – з'явилася у Швеції. Всім відома служба миттєвих повідомлень ICQ вперше була створена в Ізраїлі. У галузі IP – телефонії стандартом став Skype – розробка естонських програмістів

Читання з маркуванням

Проводячи маркування, розділяйте інформацію таким чином:

+ – знаком «плюс» позначте, що вже відомо;

- – знаком «мінус» – те, що суперечить вашим уявленням або є новим;

! – знаком «оклику» – те, що є цікавим і неочікуваним;

? – знаком «питання» – те, що незрозуміло, там, де виникло бажання дізнатись більше.

Після такої роботи з текстом можна систематизувати інформацію відповідно до своїх позначок у такій таблиці:

+	!	-	?
Я це знав (знала)	Це для мене абсолютно неочікуване	Це суперечить тому, що я знав (знала)	Я хочу про це знати більше

Обговоріть:

Чим відрізняється робота над текстом із маркуванням від традиційного читання?

Якими є результати такого методу роботи з текстом?

У яких ситуаціях доцільно використовувати такий підхід до читання?

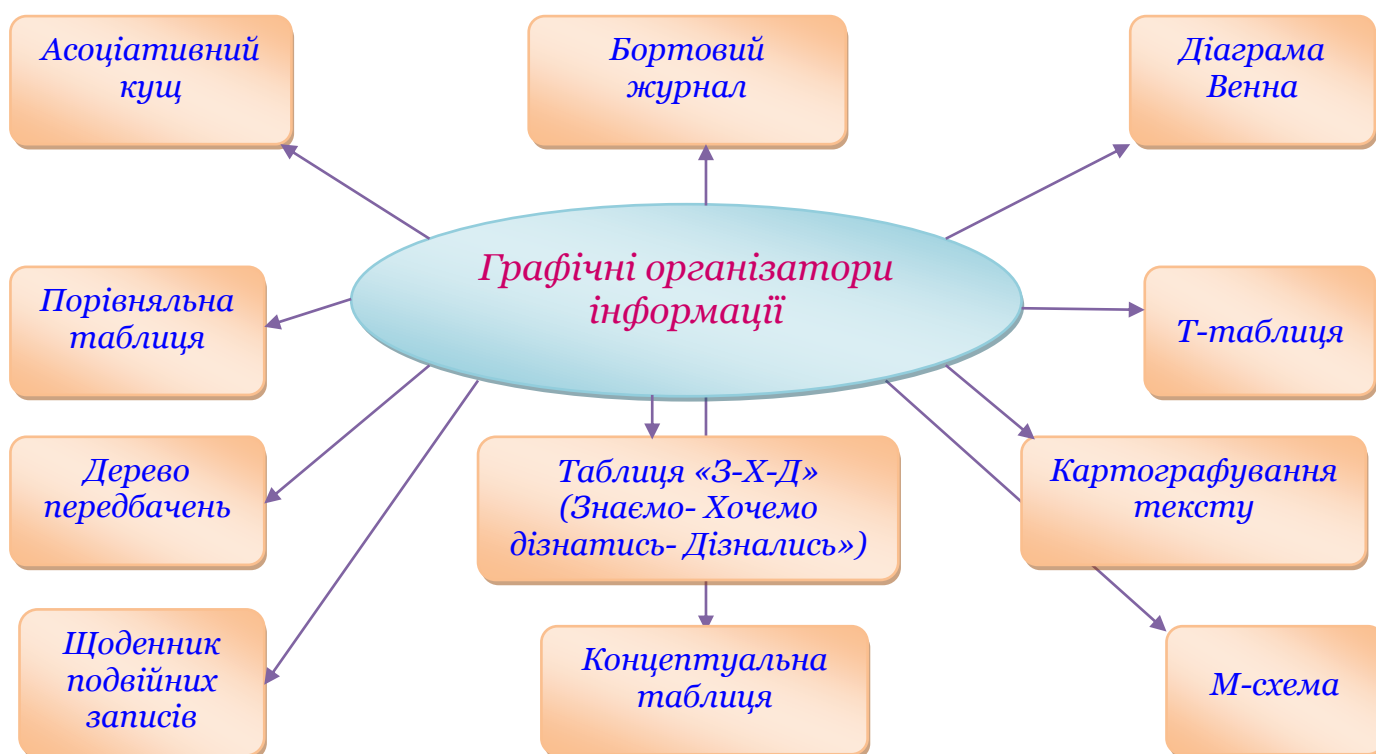

Запрошуємо оцінити

1) Пригадайте свою роботу над темою. Складіть перелік з 2-3 питань, на які вам вдалося знайти відповідь, та 2-3, над якими ви ще бажаєте подумати.

2) Оцініть, наскільки ви згодні з твердженнями, поданими у таблиці:

Тепер я умію	Бали (від 1 до 4)
Пояснювати, що означає «працювати з текстом» з позиції критичного мислення	
Самостійно використовувати інструменти критичного читання	
Розмежовувати ідеї автора тексту, коментарі до них і власні міркування	

Фрагмент заняття

Тема: Навіщо потрібні графічні організатори

Після цього заняття учні зможуть:

- пояснювати, що таке «графічні організатори»;
- самостійно використовувати «графічні організатори» як інструменти критичного читання;
- оцінювати значення подібних навичок для вас особисто.

Запрошуємо зробити

Працюючи всім класом, створіть на дошці «асоціативний куц» з поняттям «організатор». Після завершення роботи обговоріть:

Яким є результат вашої роботи?

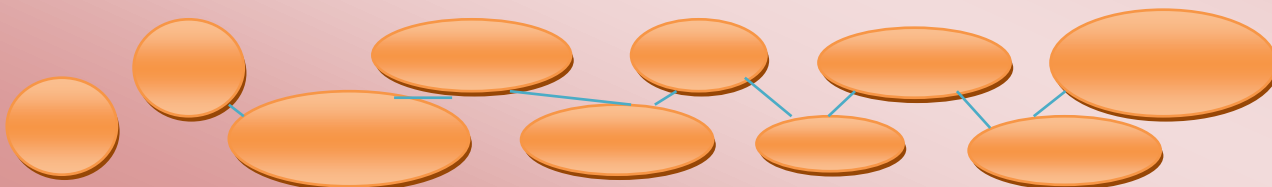
Яку схему маємо на дошці?

У чому переваги і вразливі аспекти цього методу?

Чому подібний метод називають «графічним організатором»?

Асоціативний куц

1. Напишіть посередині аркуша ключове поняття.
2. Подумайте, які асоціації у вас виникають, коли ви чуєте це поняття.
3. Записуйте всі слова, які спадають вам на думку, не оцінюючи і не перефразовуючи їх. Прямими лініями позначайте зв'язки між словами.
4. Нові слова також можуть викликати асоціації – записуйте й їх, одразу позначаючи зв'язок з тими словами, з якими виникли асоціації.
5. Продовжуйте роботу доти, поки не закінчатся ідеї.

Чому подібний метод називають «графічним організатором»?

Запрошуємо подумати

Читаючи текст, оформіть результати читання методом «бортовий журнал»

Графічні організатори

Для осмислення та зберігання в пам'яті інформації необхідно розуміти, як саме пов'язані та співвідносяться одне з одним сприйняті факти, ідеї, поняття. У цьому допомагають графічні організатори – схеми чи таблиці, що відображають зміст та структуру, зв'язки компонентів інформації чи тексту. Побудова такої схеми або таблиці вимагає співвіднесення нової інформації з набутими раніше знаннями, до того ж таким чином, що забезпечити найефективніше відтворення (пригадування)

інформації та поглиблення її розуміння.

Існує декілька видів графічних організаторів, кожен з яких передбачає використання різних просторових образів для осмислення представленої в тексті інформації.

Інформацію можна показати у вигляді:

- ланцюжка – лінійної послідовності;
- ієрархії – деревоподібної структури;
- мережі, що демонструє різні типи зв'язків між об'єктами чи явищами;
- матриці (таблиці), що відображає порівняння декількох об'єктів за низкою показників;
- блок-схеми, що показує декілька послідовних дій, з позначенням того, від яких попередніх умов залежить перехід від однієї до іншої.

Графічні організатори можна використовувати в різних ситуаціях:

- для планування, підготовки списків, розробки проектів, у веденні переговорів, для вивчення та вирішення проблем;
- для записів лекцій, написання творів, курсових та дипломних, у виступах, під час міркувань і досліджень, у іспитах та процесі підготовки до них.

Обговоріть:

Які види графічних організаторів вам відомі?

Які приклади ви можете навести?

Чи є у вас досвід самостійного використання та конструювання графічних організаторів?

У чому ви вбачаєте корисність застосування графічних організаторів?

Фрагмент заняття

Тема: Навіщо потрібні графічні організатори

Об'єднайтеся в пари.

Читаючи текст, подумайте, про кого буде йтися в цьому тексті і чому?

Використовуйте метод «дерево передбачень».

Люди щасливих професій

Британські фахівці здійснили дослідження, щоб з'ясувати, люди яких професій відчують себе щасливими в житті. Виявилося, що найбільш щасливими є перукарі і косметологи. Це, насамперед, тому, що такий вид діяльності дає можливість щось змінювати, експериментувати, творити і тому, коли клієнт задоволений їхньою роботою, можна отримувати неймовірно позитивний заряд. Тут важливою є не кількість, а якість. У

Бортовий журнал

Перед читанням тексту заповніть ліву колонку таблиці. Прочитайте текст та заповніть праву колонку. Обговоріть результати роботи в парах.

Що мені відомо з цієї теми	Що нового я дізнався з тексту

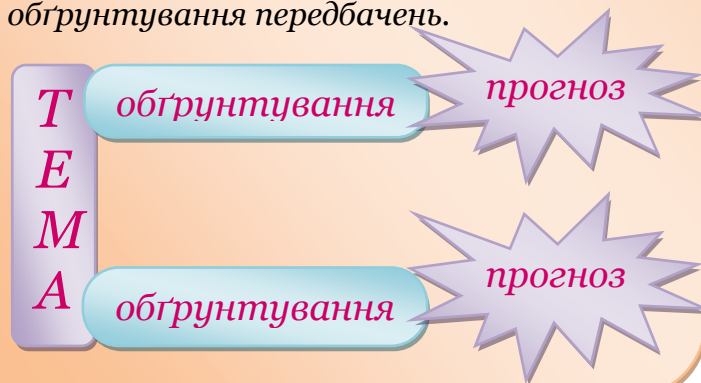
результаті здобувається хороша репутація і постійні клієнти.

Далі на шкалі щасливих професій розташувалися військовослужбовці, що пишуться своєю роллю захисників. За ними йдуть шеф-кухарі і продавці, які із задоволенням працюють на благо своїх клієнтів. Щасливими є вчителі, які тішаються роботою з дітьми.

На протилежному кінці «шкали щастя» – доглядальниці, будівельники та банківські службовці. Догляд за хворими – важка у фізичному та психологічному плані праця. Будівельникам непросто дається важка монотонна робота, а банківським службовцям – одноманітність, напруженість і постійні стреси внаслідок відповідальності роботи, що виконується.

Дерево передбачень

Перед читанням тексту чи аналізом реальної ситуації складіть блок-схему «дерево передбачень». Для цього, орієнтуючись на назву тексту, передбачте, якими будуть елементи його змісту. Якщо йдеться про проблему, яку вам потрібно вирішити, передбачте можливі варіанти розвитку ситуації. Обґрунтуйте кожне із своїх передбачень. Зобразіть результати вашої роботи у вигляді дерева. Де сама тема – це «стовбур дерева», «листочки» – передбачення, «гілочки» – аргументи, обґрунтування передбачень.

Обговоріть:

Чи збігся ваш прогноз зі змістом тексту?

Чи допомогла вам робота з прогнозуванням у подальшому читанні тексту? Поясніть свою думку.

У чому особливість цього графічного організатора?

Методи постановки запитань

... ми можемо відкрити новий для себе світ,
коли навчимося ставити правильні запитання.

К. Еріксон

Коли ми ставимо запитання, важливо запам'ятати, що:

1) Запитання має бути осмисленим або коректним. Для перевірки його коректності слід з'ясувати, чи є істинною інформація запитання.

2) Запитання має бути сформульовано якомога коротко і ясно. Довгі, складні, нечіткі запитання ускладнюють їхнє розуміння і пошуки відповіді на них.

3) Якщо запитання складне, його краще розбити на декілька простих.

4) У складних запитаннях потрібно вказувати всі можливі альтернативи. Наприклад: «Якої оцінки заслуговує ця робота – «незадовільно» чи «відмінно»?»

Тоді, коли неправильно поставлене запитання використовується з метою заплутати людину, яка відповідає, його кваліфікують як «провокаційне».

Запитання – це звернення до кого-небудь, висловлювання, що виражає потребу уточнити що-небудь або одержати нову інформацію.

Запитання виконує дві основні функції: комунікативну і пізнавальну.

У структурі запитання – дві частини:

- вхідна інформація;
- вимога доповнити або уточнити цю інформацію;

Наприклад, ставлячи запитання: «Хто є представниками українських «неокласиків»?», ми ставимо завдання з'ясувати прізвища представників цього напрямку. У запитанні є інформація про те, що в літературі існувала така течія.

Розвинуте критичне мислення вимагає вміння правильно ставити запитання.

Часто і по-різному запитувати –
це і означає набувати точних знань.
Платон

Думати – це ставити перед собою запитання і після цього знаходити відповіді на ці запитання.
Єжи Лец

Фрагмент заняття

Тема: Як і навіщо ставити відкриті запитання

Після цього заняття учні зможуть:

- розрізняти різні види відкритих запитань;
- цілеспрямовано ставити запитання;
- використовувати систему запитань для дослідження предметів або явищ дійсності.

Запрошуємо зробити

Прочитайте текст і, працюючи в малих групах, складіть не менше 5-6 запитань до нього, використовуючи наведені питальні слова різного типу.

Представте свої запитання і короткі відповіді на них класові.

Номер групи	Приклади питань
1 група	Що таке? Скільки?
	Де? Які приклади?
2 група	Що означає?
	Як ви розумієте?
	Як іншими словами пояснити?
	Що маємо на увазі?
3 група	З якою метою?
	У яких ще ситуаціях можна застосувати?
	Хто може використовувати?
	Чим може бути корисне?
	Чим може бути шкідливе?
4 група	З чого складається?
	Які ознаки?
	Які функції?
	До якої групи належить?
	У чому схожість?
	У чому відмінність?
5 група	Як пов'язані?
	У чому зв'язок між ними?
	Чому?
	Який висновок можна зробити з фактів?
	Про що говорить?
6 група	Це добре чи погано?
	Правильно чи помилково?
	Зрозуміло чи незрозуміло?
	Доведено чи не доведено?
	Які переваги чи недоліки?

Що у спілкуванні найважливіше?

Людина – це не лише індивідум, а й частинка суспільства. Щодня ми контактуємо з безліччю людей і нам хочеться бути успішними у спілкуванні, отримувати користь з розмови, відчувати задоволення від бесіди і, звичайно ж, справити гарне враження на співрозмовника.

Отримуючи задоволення від бесіди, безумовно, можна лише розмовляючи з тією людиною, з якою нам хочеться, і на теми, які цікаві для обох. Нам неприємно вести діалог з людиною, яка повсякчас перебиває і вставляє у нашу розповідь свої репліки, з тими, чия розмова рясніє словами-паразитами або постійно переривається через невміння побудувати фразу.

Грамотна красива мова – одна з необхідних якостей цікавого співрозмовника. Інколи людина хвилюється, тому говорить швидко, періодично затинаючись. Це можна пробачити, розуміючи, що людина дуже збуджена – таке трапляється із людьми, захопленими своєю справою. А ось якщо співрозмовник елементарно безграмотний і не вміє спілкуватися – це стає зрозумілим одразу і бажання продовжувати бесіду сходять нанівець.

Але більше, ніж слухати, людині подобається говорити! Краща похвала для людей – це увага до того, що вони говорять. Якщо слухач є уважним до свого співрозмовника, ставить уточнюючі запитання, йому є цікавою бесіда, це найкращий комплімент для того, хто говорить.

Найзапекліший скандаліст часто заспокоюється у присутності терплячого і співчутливого слухача, який мовчить, поки розгнівана особа не випустить пари. До речі, багато хамів грублять лише тому, що хочуть підкреслити свою власну значущість. Саме тому найкраща зброя проти таких людей – не звертати на них уваги, а краще заохочення їхньому галасові – уподібнитися до них і почати кричати у відповідь.

Тому важливо навчитися вислуховувати людину, як би нудно це інколи нам не здавалося. Особливо це необхідно, якщо ми працюємо з людьми і нам потрібно у будь-якому випадку знаходити з ними контакт.

Пам'ятайте, навіть якщо ви поки що не вмієте красиво говорити, це зовсім не є перешкодою для налагодження стосунків з оточуючими.

Навчіться слухати і всі будуть вважати вас хорошим співрозмовником.

Обговоріть:

Що допомогло вам сформулювати стільки різних запитань і відповідей на основі одного тексту?

Яка була мета кожної групи питань? **Як** би ви назвали кожну з груп?

Як побудувати систему відкритих запитань.

Відкриті запитання бувають різними, оскільки кожне з них сформульовано для вирішення того чи іншого завдання: зрозуміти те, що сказала інша людина, вивчити предмет або явище, дослідити його, прийняти рішення з проблеми. Різні види відкритих запитань залежно від завдань, яке вирішується, представлено в таблиці.

Запитання	Питальні слова, за допомогою яких формулюється запитання	Приклад
Запитання на здобуття знань	Що таке? Де? Коли? Що саме? Скільки?	Що таке комп'ютер?
Запитання на розуміння інформації	Як передати іншими словами? Як ви розумієте?	Як ви розумієте пояснення автора, що таке комп'ютер?
Запитання на пошук можливостей використання застосування інформації	У яких ще ситуаціях можна застосувати? Хто може використовувати? Чим може бути корисним?	Автор говорить про використання комп'ютера в навчанні вчителем. Хто ще може його використовувати в школі й яким чином?

Запитання на аналіз	Які основні елементи? З чого складається? Які причини? Як влаштоване? У чому схожість?	Які основні елементи комп'ютера як системи?
Запитання на синтез	Як пов'язані? У чому зв'язок? Що спільного? Який висновок можна зробити з фактів? Поясніть, чому? Чому ви думаєте?	Як пов'язані між собою основні елементи комп'ютера?
Запитання на оцінювання	Добре чи погано? Які переваги або недоліки? Ефективно чи неефективно? Чи згодні ви, що..., чому? Чи правильно, що ..., чому?	Які переваги має комп'ютер у навчанні перед книгою? Які його недоліки?

Запрошуємо спробувати

Працюючи в малих групах, складіть систему відкритих запитань до тексту казки про Курочку Рябу. Не забувайте, що у вашій системі мають бути представлені всі типи запитань.

Метод ПМЦ

Метод різнобічного оцінювання результатів уроку.

Запропонуйте учням записати враження від уроку в таблицю.

Плюс (+)	Мінус (-)	Цікаво
Сюди записується все, що сподобалось на уроці: інформація і форми роботи, які викликали позитивні емоції, корисність	Сюди записується все, що не сподобалось. Наприклад, здалося нудним, викликало неприйняття, залишилось незрозумілим	Сюди записуються, наприклад, цікаві факти, про які дізнались, запитання, що з'явилися, роздуми

Твір-п'ятихвилинка

Цей метод є коротким письмовим міркуванням (рефлексією) з теми. «Твори-п'ятихвилинки» – це неформальні твори, мета яких полягає в тому, щоб зібрати, відобразити думки учнів. У процесі бурхливого обговорення багато думок висловлюються поспіхом, і гарні ідеї можуть бути загублені, якщо їх не записати. «Твори п'ятихвилинки» повинні бути неформальними, ідея полягає в тому, щоб зафіксувати думки, стиль не має хвилювати учнів.

Засідання психологічного клубу «Знайди себе»

Керівник клубу
Павлова Ольга
Володимирівна,
практичний психолог

Адиктивна поведінка Алкоголь та його вплив на життя людей

Мета: сприяти формуванню уміння розрізняти факти і міфи про алкоголь, знаходити альтернативу стереотипному відношенню стосовно організації визначних подій, державних, народних і особистих свят; формуванню свідомої, активної життєвої позиції на користь здоровому способу життя, уміння протистояти міфам про алкоголь; удосконалювати навички роботи з інформаційними джерелами з позиції критичного мислення.

Обладнання: аркуші паперу форматом А-4, ватмани, скотч, олівці, ручки, маркери, проектор, роздатковий матеріал, відеозаписи.

План заняття

1. Привітання
2. Перегляд відеоматеріалу, оголошення теми заняття
3. Вправа «Міфи про алкоголь»
4. Робота в групах з інформаційними джерелами
5. Вправа «Асоціації», перегляд відеоматеріалів
6. Вправа «Сам собі режисер»
7. Рефлексія. Метод ПМЦ
8. Притча

Хід заняття:

Привітання. Повторення правил заняття.

Перегляд відео матеріалів, які складаються з документального фільму про вплив алкоголю на організм людини та набору слайдів, на яких вказано щоденну інформацію про алкоголь.

Оголошення теми заняття.

Вправа «Міфи про алкоголь» (додаток №1).

Необхідні матеріали: таблиця з інформацією про алкогольні міфи за кількістю груп, маркери, аркуші паперу, ручки (за кількістю учасників), інформаційні листи за кількістю сформованих груп.

Учням роздають інформаційні джерела, з якими вони працюють за методом «Читання з маркуванням». На слайдах написано основні знаки та їх значення.

Проводячи маркування, розділяйте інформацію таким чином:

- +** – знаком «плюс» позначте, що вже відомо;
- – знаком «мінус» – те, що суперечить вашим уявленням або є новим;
- !** – знаком «оклику» – те, що є цікавим і неочікуваним;
- ?** – знаком «питання» – те, що незрозуміло, там, де виникло бажання дізнатись більше.

Обговорення та систематизація інформації відповідно до своїх позначок в таблицю.

+	!	-	?
Я це знав	Для мене це абсолютно неочікуване	Це суперечить тому, що я знав	Я хочу про це знати більше

Обговорення:

- Що нового ви дізналися про алкоголь під час виконання вправи?
- Чи знаєте відомості про алкоголь, яких немає в інформаційному листі?
- Який із міфів про алкоголь ви вважаєте найпопулярнішим і чому?
- Що саме з фактів про алкоголь вразило вас найбільш?
- Чи вважаєте ви, що знання, отримані під час виконання цієї вправи, можуть в певній мірі змінити ваше відношення до алкоголю?

Робота в групах з інформаційними джерелами

Учні об'єднуються у команди:

лікарі, психологи, статисти.

Працюючи з інформаційними джерелами, лікарі відшукують наслідки вживання алкогольних напоїв та захворювання, які викликані його вживанням; статисти визначають, яку смертність несе за собою вживання алкоголю, дати, факти, кількість грошей, що витрачає людина, купуючи алкоголь; психологи визначають вплив алкоголю на життя людини, емоційний стан, розвиток.

На слайді написано завдання та запитання для кожної команди.
Представлення та обговорення результатів.

Вправа «Асоціації», перегляд відео матеріалів

На ватмані психолог записує запропоновані учнями свята, які святкують всі люди. Після цього учні називають асоціації, що виникають до кожного з цих свят. Результати аналізуються, знаходять спільне.

Після цього переглядають відео матеріал, який стосується засобів масової інформації, реклами та фільми, де іде пропаганда алкоголю. Обговорення та аналіз переглянутого.

Вправа «Сам собі режисер»

Необхідні матеріали: великі аркуші паперу (за кількістю груп), фломастери, маркери, ручки.

Хід вправи: психолог об'єднує учасників в групи по 5-6 осіб і пропонує розробити власний ексклюзивний сценарій або існуючих свят, або свята, яке б вони хотіли запровадити. Умовою є відсутність алкоголю у програмі свята. Після закінчення роботи групи презентують свої сценарії.

Обговорення:

- На ваше бачення ситуації, якщо раптом запрошені на свято люди не уявляють його без алкоголю, що їм можна запропонувати?
- Ви хотіли б бачити на вашому святі людей, які знаходяться в певній стадії сп'яніння? Чому?
- Які із моментів сценаріїв ваших колег по тренінгу ви б хотіли втілити на ваших власних святах?

Рефлексія. Метод ПМЦ

Метод різнобічного оцінювання результатів заняття.

Пропонується учням записати свої враження на різнокольорові стікери та вклеїти в таблицю.

Плюс (+)	Мінус (-)	Цікаво
Сюди записується все, що сподобалось на уроці: інформація і форми роботи, які викликали позитивні емоції, корисність	Сюди записується все, що не сподобалось. Наприклад, здалося нудним, викликало неприйняття, залишилось незрозумілим	Сюди записуються, наприклад, цікаві факти, про які дізнались, запитання, що з'явилися, роздуми

Притча

Легенда про пихатого мандарина

Колись давно у Китаї жив розумний, але пихатий мандарин (знатний вельможа). Цілий день він тільки і робив, що приміряв багате вбрання та вихвалявся перед підданими своїм розумом. Так минали дні за днями, роки за роками...

Аж ось країну облетіла звістка, що неподалік оселився чернець, розумніший за самого мандарина. Розлютився мандарин, почувши про це. Вирішив він оголосити поєдинок і відстояти свою славу нечесним способом:

«Візьму я в руки метелика, сховаю його за спиною і запитам, що у мене в руках - живе чи мертве? Якщо чернець скаже, що живе, я роздушу метелика, а якщо мертве - відпущу його».

І ось настав день поєдинку. Чимало людей зібралось у пишній залі, щоб побачити ці змагання найрозумніших чоловіків. Мандарин сидів на високому троні, тримав за спиною метелика і з нетерпінням чекав ченця.

Аж ось двері відчинилися, і до зали увійшов невисокий, худорлявий чоловік. Він підійшов, привітався і сказав, що готовий відповісти на будь-яке запитання. Тоді мандарин мовив: «Скажи-но мені, що я тримаю в руках - живе чи мертве?»

Мудрець усміхнувся і відповів: «Усе в твоїх руках!»

Збентежений мандарин випустив метелика з рук, і той полетів, радісно тріпаючи крильцями.

Додаток 1 до вправи «Міфи про алкоголь».

Зерно пшениці, яке пролежало більше 3000 років в гробницях фараонів, дає сходи і колоситься, тоді як зерно, зволожене алкоголем, ніколи не проросте.

міф Алкоголь звеселяє (нехай проживу менше, зате весело)

факти У деяких людей, дійсно, на початку їх алкоголізації проявляється так звана алкогольна ейфорія. Вона виникає внаслідок отруйної наркотичної дії етанолу (етиловий спирт), найбільш яскраво маніфестується в першій стадії алкогольної залежності. В другій стадії алкогольної залежності ейфорія («алкогольний кайф») проявляється все менше, дія спиртного здебільшого зводиться до стимулюючої («Не похмелюсь, не можу працювати»), в третій стадії вона практично повністю відсутня – спиртне тут слугує в основному тільки в якості знеболюючого. Це трапляється тому, що для формування ейфорії («кайфу») затрачуються резерви імунної системи – тобто тої енергії, яка забезпечує стабільність захисних сил організму.

Часте вживання спиртного призводить до вичерпування захисних сил організму, тому рівень здоров'я швидко знижується.

Багато вчених-медиків дотримується думки, що відчуття ейфорії у більшості п'ючих людей виробляється як результат засвоєного з дитинства міфу про звеселяючу дію спиртного. Підтвердженням цієї гіпотези слугують наступні приклади.

Велика група підлітків від 14-до 18 років, яку попросили описати стан, що виник у них після першого вживання алкоголю, так характеризувала свої відчуття: «Наче чимось м'яким вдарили по голові; немов би надихався чадного газу; виникло відчуття печії в стравоході, в шлунку, почалась нудота; відчував головокружіння, все пливло в якомусь танку перед очима».

Коли дорослим чоловікам ввели внутрішньовенно розчин етилового спирту, не попереджаючи про те, що це за речовина, і попросили описати свої відчуття, то всі учасники дослідження розказували тільки про сонливість, нудоту, важкість в голові і в тілі, головний біль.

У випадку, коли учасникам експерименту повідомляли, що їм вводять

розчин спирту, вони починали поводитися відповідно до своїх уявлень про дію алкоголю (намагалися демонструвати оточуючим веселість, піднесений настрій, деяку грайливість тощо).

міф Алкоголь покращує комунікацію

факти Алкоголь гальмує роботу тих мозкових центрів, які відповідають за вищу діяльність людини (інтелект, совість, можливість критичної оцінки ситуації, рівень культури тощо). Тому часто трапляється так, що люди, які зібрались на дружню бесіду за чаркою, закінчують сваркою або й бійкою. Ці ж причини зводять в одну компанію людей з різним культурним і інтелектуальним рівнем.

міф Алкоголь убиває мікроби

факти 96% спирт в медицині використовується як засіб для дезинфекції при умові, що його концентрація дорівнює 70%. Щоб знешкодити (убити) мікроби у внутрішньому середовищі, потрібно випити не менш, чим 10 літрів спирту (саме тоді його концентрація дорівнюватиме 70%).

міф Алкоголь знімає втому

факти Фізична втома у людини проявляється головним болем, неприємними відчуттями в м'язах, суглобах тощо. Фізичну втому може зняти тільки відпочинок. Але алкоголь має, як і кожен інший наркотик, властивість знеболювати, тому після вжитого спиртного у людини можуть виникати суб'єктивні відчуття полегшення загального стану. Та це триває недовго, і після протверезіння стан організму зазвичай тільки погіршується.

міф Алкоголь має зігрівальний ефект

факти Під дією алкоголю розширюються поверхневі кровоносні судини. Це викликає короткочасне відчуття приливу тепла до поверхні шкіри. Але розширені судини більш інтенсивно віддають тепло, і це небезпечно тим, що, по-перше, значно швидше, чим без вживання алкоголю, охолоджується тіло, а, по-друге, відчуття внутрішнього тепла (дія алкоголю зсередини) не дає людині можливості відчувати своєчасно холод як попереджувачий сигнал. Тому п'яні люди частіше замерзають, навіть при не дуже низькій температурі. Недарма народна мудрість забороняла кучеру взимку випивати хоч би краплю спиртного перед дорогою.

міф Пиво – слабоалкогольний напій, корисний для здоров'я (рідкий хліб), воно покращує роботу мозку

факти Пиво інтенсивно знищує клітини головного мозку. Через 5 років вживання пива спостерігається зниження розумових процесів, значно погіршується пам'ять, проявляється дратівливість. Щоденне вживання навіть 200 мл пива протягом трьох років завищує на 40% ризик захворювання на рак грудей у жінок та дівчат. У чоловіків пиво швидко призводить до так званої фемінізації (переродження статі). У них починають збільшуватися молочні залози, жир відкладається по жіночому типу, до того ж вони швидко стають імпотентами.

Бісмарк узагальнив ці явища такою фразою: «Від пива чоловіки стають лінивими, нерозумними і безсилими».

Засідання клубу «Екос»

**Керівник клубу
Башинська Олена
Миколаївна,
вчитель біології,
перша категорія**

Сміття та його переробка

Мета: виховання любові до природи та рідного краю, бережливого ставлення до природних ресурсів, формування екологічної свідомості шляхом критичного мислення, формування вміння самостійно здобувати інформацію, проводити дослідження та працювати в групах.

Хід заняття

I. Організаційний етап

II. Мотивація

(слайд)

Наша красива зелена планета, на жаль, з кожним роком перетворюється на планету, завалену сміттям. Вона потребує захисту від самої людини. І хочеться голосно крикнути, щоб почули всі:

**Добрим світ створив Творець
Сонце - спільний наш отець,
А Земля, – звичайно, мати
Треба Землю врятувати!**

(відео)

Справді, сміття на планеті можна побачити скрізь: і в містах, і в селищах (слайд) (слайд). Є річки, (слайд) води в яких практично не видно. Такою річкою є одна із річок Індонезії – Цітарум. На узбережжях океанів (слайд) теж навколо непотрібні речі.

Сміття на українських вулицях давно перейшло з розряду побутових проблем в ранг національної катастрофи. На жаль, бруд у парках, лісах, на берегах річок, озер став настільки звичним, що багато хто й взагалі не помічає його, сприймаючи як невід'ємну і неминучу частину пейзажу.

Ми підійшли з вами до теми нашого заняття.

III. Вивчення нового матеріалу.

Повідомлення теми заняття та визначення з учнями завдань. (слайд)

Які б питання ви хотіли з'ясувати сьогодні на занятті?

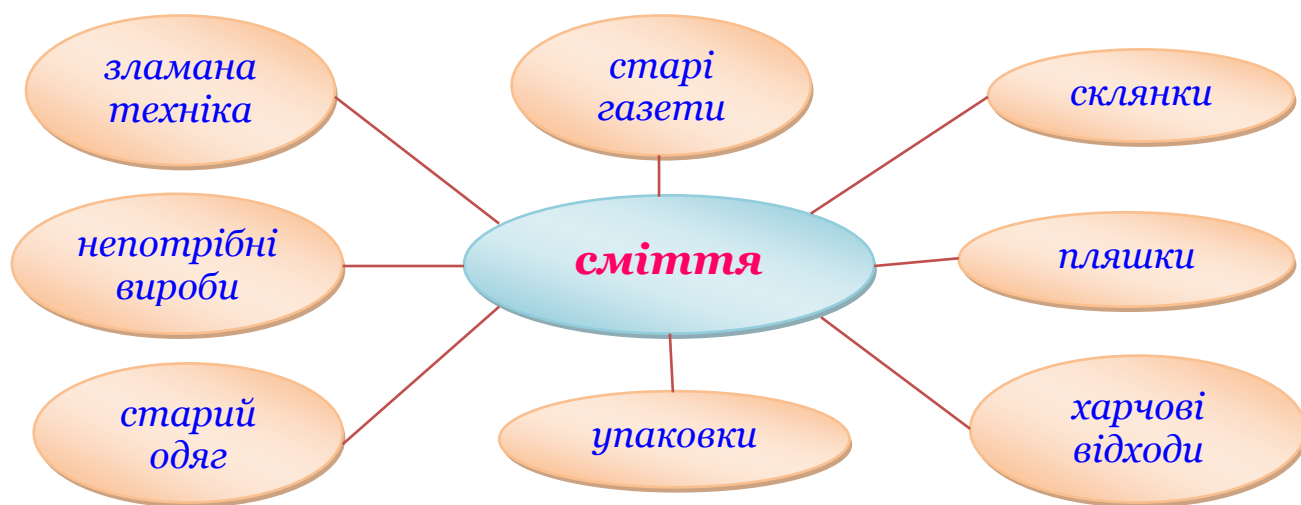
Що таке сміття та його структура?

Масштаби сміттевого забруднення.

Шляхи переробки сміття.

Скласти поради: «Що я можу зробити особисто щодо рішення цієї проблеми».

1. Сьогодні вранці ви йшли до школи (слайд). На своєму шляху (слайд), на жаль, ви не могли не помітити сміття. То що ж таке сміття на вашу думку?

Сміття або побутові відходи – непотрібні речі, які вийшли з ужитку, це те, що забруднює довкілля. (слайд)

Сміття – це відходи сфери споживання, житлових масивів, організацій, установ, торгівельної мережі, об'єктів будівництва, вулиць.

2. Робота в групах

Три домашні групи: «Статистик», «Соціолог», «Дослідник».

Повторення алгоритму роботи в групі, роздача карток.

Закінчити речення:

Найцікавішим на сьогоднішньому занятті було _____

Я особисто для рішення цієї проблеми _____

Виступи груп з випереджувальним завданням

Група «Статистик»: склад сміття. (слайд)

Група «Соціолог»: проведення опитування учнів 6 класів та дорослих людей по певним питанням з приводу рішення проблеми сміття, обговорення результатів. (слайд)

Група «Дослідник»: обговорення досліду «сміттевий кошик». (слайд)

Давайте поміркуємо: які причини зростання кількості сміття щороку? (робота в групах)

1. Надмірне споживання.
2. Невихованість громадян.
3. Необізнаність у тому, які способи поводження з відходами є найнебезпечнішими
4. Реклама.
5. Незначні штрафи та відсутність контролю.

Іронічно кажуть: саме найбільше виробництво у світі – це виробництво відходів. Давайте конкретніше зупинимося на сучасних шляхах переробки сміття:

а. сміттєзвалища відкритого та закритого типу (слайд)
– існують біля кожного населеного пункту. Відбувається випаровування, розчинення небезпечних речовин у воді та їх надходження у ґрунти, а звідти – до рослин. Навіть після закриття через 50 років звалище діє як «вибухівка уповільненої дії». При розкладі деяких видів сміття виділяється метан, що входить до переліку парникових газів.

б. частково сміття відправляється на (слайд) сміттєспалювальні заводи, на яких при температурі 1200°C спалюється. Обсяг відходів зменшується у кілька разів, зате забруднюється викидами атмосфера.

в. компостування органічного сміття. (слайд)

г.) роздільний збір та утилізація або переробка. (слайд)

Виступ групи «Статистик» (у Скандинавських країнах переробляють таким чином до 90% відходів, у США – 50-60%, а в Україні 5%. Японці з пластикових пляшок роблять меблі, офісні устаткування, навіть одяг. Переробка 4000 тонн макулатури щорічно дає можливість зберегти 100 тис. га лісу. Утилізація сміття зберігає первинні ресурси, заощаджує енергію і поліпшує стан довкілля.)

Обговорення: за і проти різних видів переробки сміття (роздаються групам кольорові папірці із завданнями).

А тепер з'ясуємо, яка ситуація із сміттям та його переробкою у нашому місті.

Виступ групи «Дослідник»

Серед побутового сміття деякі матеріали є довговічними. Період їх розкладу від 50 до 100 років і більше. Деякі мають короткий період розкладу.

Виконання вправи «Період розкладу»

Назва матеріалу	Період розкладу
Папір	
Метал	
Фільтр від сигарет	
Поліетиленовий пакет	
Скло	

Пронумерувати матеріали, з яких виготовляють предмети, відповідно до їх довговічності: 1 – матеріал, що розкладається найшвидше, а 5 – найдовше. (слайд)

Серед відходів, які потрапляють на звалище, є такі, що піддаються біохімічному розкладу завдяки дії бактерій. Ці відходи називаються біодеградабельними. Їх розклад відбувається природнім шляхом. До цієї категорії відносяться харчові відходи, речі з природного матеріалу, вовни, хутра, деревини.

Виконання вправи: «Що це за відходи?»

Шкірка апельсина	
Пакет з- під молока	
Ніжка дерев'яного стільця	
Поліетиленовий пакет	

Іржава каструля	
Шматок хутра	
Пластмасова іграшка	
Побита скляна ваза	

Синтетична футболка	
Шапка з вовни	
Бляшка від коли	
Бавовняне простирadlo	

IV. Узагальнення знань

То як же жити, щоб планету не захламити до кінця? Жити так, щоб «виробляти» менше сміття!

Виконуємо вправу «Ярмарок ідей»

Учні мають надати якомога більше пропозицій, як можна зменшити кількість побутового сміття та як раціонально його використовувати.

- 1. Відмовитись від використання одноразових предметів.**
- 2. Вторинне використання паперу.**
- 3. Сумки для покупок – з натурального матеріалу.**
- 4. Віддавати, дарувати речі, які стали непотрібними.**
- 5. Даруємо речам друге життя.**
- 6. Сортування сміття для подальшої переробки.**
- 7. Допомога своїй громаді (очищення територій від сміття).**

Виготовлення тетрапаків та показ екологічної сумки.

Вивісити на дошці учнівські малюнки долонь із закінченими реченнями.

V. Підсумок заняття (слайд)

Подивіться на ці долоньки. Лише зусиллям всіх разом, поки ще не пізно, можна подолати цю страшну екологічну проблему. Після сьогоднішнього заняття, хочеться вірити, що кожен із вас не залишиться байдужим до забруднення довкілля. І майбутні покоління, які будуть жити після нас, застануть нашу планету чистою, гарною, зі співом птахів та сміхом дітей.

Заняття факультативного курсу «Основи критичного мислення»

**Каленський Віктор
Степанович,
вчитель фізики та
інформатики,
вища категорія,
«старший учитель»**

Критичне читання

Очікувані результати

Після цього заняття учні зможуть:

- пояснювати, що означає працювати з текстом з позиції критичного мислення;
- самостійно використовувати інструменти критичного читання;
- розмежовувати ідеї автора тексту, коментарі до них та свої міркування;
- оцінювати значення подібних навичок для себе особисто.

Основні питання теми:

- критичне читання;
- інструменти критичного читання.

Обладнання: роздатковий матеріал, проектор.

Регламент уроку:

Вступна частина - 4 хв.

Основна частина – 30 хв.

Заклучна частина – 6 хв.

Організація пізнавальної діяльності учнів

Вступна частина

Вчитель розпочинає вступну частину уроку тим, що за допомогою методу мозкового штурму збирає ідеї учнів з приводу того, що для них означає термін **«читати вдумливо»**. Ідеї можна записувати на дошці. У працях учених, присвячених критичному мисленню, часто звучить термін **«критичне читання»**.

Під ним розуміють такий спосіб опрацювання тексту, коли ми:

– не читаємо текст механічно, а обдумуємо прочитане, прагнемо сформулювати власну обґрунтовану точку зору стосовно інформації, яку несе текст;

– розуміємо текст, формулюємо власні висновки, ставимо свої запитання, до того ж такі, відповіді на які є неоднозначними і потребують пошуку відповіді в кількох джерелах;

– усвідомлюємо, що всі тексти конструються і кожен автор підбирає матеріал на свій вибір, трактує його по-своєму, іноді свідомо чи несвідомо щось замовчує. Тому читач зобов'язаний критично осмислювати прочитане.

Вчитель пропонує учням обговорити питання **«Чи важливе для вас уміння читати критично? Чому?»**

Основна частина

Критичне читання вимагає від нас використання спеціальних інструментів:

- читання з маркуванням тексту;
- подвійний щоденник;
- припущення на основі запропонованих слів;
- читання із зупинками;
- читання в парах;
- метод опорних слів;
- спрямоване читання.

Вчитель знайомить учнів з основними методами роботи з текстом та запрошує їх об'єднатися в групи для подальшої роботи.

Вчитель пропонує учням перейти до **додатку № 1 «Читання з маркуванням тексту»**.

В додатку знаходиться інструкція по роботі з текстом та сам текст.

Вчитель знайомить учнів з інструкцією, після чого вони починають працювати з текстом. По закінченню відведеного часу для виконання роботи групи обмінюються результатами своєї роботи.

Аналогічно учні працюють з **додатком №2 «Подвійний щоденник»** та **додатком №3 «Припущення на основі запропонованих слів»**.

Заклучна частина

На закінчення уроку учитель пропонує учням заповнити таблицю, що знаходиться перед ними.

Запиши, що сподобалось на уроці	Запиши, не що сподобалось на уроці	Запиши, що зацікавило на уроці

Насамкінець вчитель ставить перед учнями завдання: скласти сенквейн на тему «текст».

Домашнє завдання: конспект.

Додаток 1

Інструкція до роботи з текстом

1. Уважно прочитайте текст.
2. Проставте на полі тексту певні позначки – маркери.
«+» позначте, що вам відомо.
«-» позначте, що для вас є новим
«!» позначте те, що є для вас цікавим і неочікуваним.
3. Обговоріть результати роботи в групах.

Температура тіла – важливий індикатор нашого здоров'я

Температура тіла є важливим індикатором нашого здоров'я. Що таке нормальна температура тіла? Яка частини тіла дає найточнішу відповідь на це запитання?

Наш організм має дивну здатність зберігати свою температуру в межах безпечного діапазону для людського життя. Коли ви відчуваєте жар, чи починаєте потіти, тіло охолоджується. Коли ви відчуваєте холод, чи починаєте тремтіти, то, тіло генерує тепло.

Вам напевно відомо що нормальна температура людського тіла складає 36-37°C. Однак, є також кілька варіантів для нормальній температурі тіла, які залежать від багатьох факторів, таких як час доби, температури зовнішнього повітря, вік людини та інші.

Температура може варіюватися від 36,1°C до 37,2°C, і вона вважається в межах норми. Також температура тіла зазнає незначних змін протягом дня. Найнижча вона вранці між 4 і 6 годинами ранку і висока ввечері, близько 6 до 8 годин вечора. Під час сну зазвичай температура починає падати, забезпечуючи здоровий сон.

Температура тіла вимірюється за допомогою різних видів термометрів в різних частинах тіла. Температура у роті може залежати від багатьох факторів і вона як правило нижче. Вушна температура трохи вище, ніж усі показання температури у тілі людини.

Температура в пахвах є найбільш неточною.

Багато хто з нас бояться лихоманки і дуже часто зменшують лихоманку ліками. Тим не менш, лихоманка не хвороба, а механізм захисту організму, який бореться з інфекціями, тобто лихоманка взагалі нешкідлива. Лихоманка уповільнює ріст хвороботворних бактерій і активізує білі кров'яні клітини, щоб боротися з інфекцією. Лихоманка може становити $37,8^{\circ}\text{C}$ – 40°C . Загальне правило говорить, що ліки від лихоманки необхідні, коли вона змушує вас або вашу дитину відчувати дискомфорт чи виникають інші небезпечні ознаки, такі як утруднене дихання або біль.

Цікаві факти про плазунів і земноводних

Індійський слон гине протягом трьох годин після укусу кобри, якщо вона вжалила його в кінець хобота – найвразливіше місце слона. Відчуваючи себе у небезпеці, кобра піднімає передню третину тіла. У деяких випадках її голова при цьому може знаходитися на рівні голови дорослої людини.

Пітон страждає здуттям живота. Його тіло наповнене газами ще декілька днів після прийняття їжі. Щодня пітони з'їдають кількість їжі, що відповідає масі їхнього тіла. Одного разу в шлунку пітона було знайдено тіло леопарда. Довжина цього пітона становила 5,7 м.

Коралових аспідів (рід отруйних змій) називають «хвилинними зміями», оскільки існує думка, що вкушена ними тварина помирає протягом хвилини. Звичайно на крупну здобич це не поширюється. Зіткнувшись з перешкодою, наприклад з каменем, кораловий аспід лякається, ховає голову під згорнуте тіло, перекочується з боку на бік, а задню частину тіла піднімає вертикально, звернувши хвіст у кільце.

Отруйні залози змії кайсака містять в середньому 150 мг отрути (максимум – 310 мг). А для того, щоб убити людину, потрібно всього лише 50 мг.

У деяких земноводних спостерігається синдром Пітера Пена, званий також неотенія. Це означає, що вони за все своє життя не розвиваються в дорослі особини і залишаються пугловками.

Спину жаби-повитухи покривають маленькі бородавки, з яких, коли жаба перебуває в стані роздратування або якщо на неї нападає ворог, виділяється отруйна рідина з різким запахом. Цей засіб захисту настільки ефективний, що змушує будь-якого хижака припинити атаку. Завдяки цьому у жаби-повитухи практично немає біологічних ворогів. В організмі жаби-повитухи знаходиться стільки отрути, що тварина, котра її з'їсть, гине вже через кілька годин.

Комодський варан був відкритий лише у 1912 році, а до цього про нього знали лише з чуток і називали «сухопутним крокодилом». В даний час живими залишилося близько тисячі тварин цього виду. Хвіст комодського варана складає половину довжини його тулуба.

По краях щелепи плащеносних ящірок ростуть зуби, схожі на людські корінні, ікла і різці.

Стать дитинчати крокодилів залежить від температури. При температурі $33,9^{\circ}\text{C}$ з яєць вилуплюються самці, якщо температура

нижче 30°C – самки.

Статъ черепашат, як і у крокодилів, залежить від температури повітря. При температурі 32°C народжуються самки, при 28°C – самці, а якщо температура повітря близько 30°C, в яйцях розвиваються 50% самців і стільки ж самиць. Раніше черепахи допомагали відшукувати в озерах трупи людей: самогубців, жертв нещасних випадків або ж вбивств. Якщо черепаха зупинялася, це означало, що вона знайшла тіло і збирається його їсти. А в деяких районах Таїланду черепаха вважається священною твариною і її поміщають в святині.

Назва «хамелеон» походить від імені міфічного божества, яке змінювало свій вигляд. У деяких видів хамелеона є свої особливі прикраси. У хамелеона Джексона на голові є три пірамідальні вирости розташовані підряд.

Перші плазуни з'явилися на Землі близько 200 млн. років тому в пермський період.

Назва «саламандра», в перекладі з арабської і перської мов, означає «живе у огні». Саламандри володіють могутньою зброєю боротьби з ворогами. У момент небезпеки в маленьких порах, розкиданих по всій її спині виділяється біла липка рідина. Вона отруйна на стільки, що може вбити невеликого ссавця. Людина після контакту з саламандрою відчуває приступ блювоти.

Коперник – знаменитий астроном

Всі знають, що Микола Коперник - знаменитий астроном, відкривач геліоцентричної системи світобудови. Але мало кому відомо, що в молодості він два роки навчався в Італії, у місті Падуя, в тамтешньому університеті, де вивчав медицину. Університет закінчити йому не вдалося, зате довелося застосовувати отримані лікарські знання на практиці.

Його дядько, єпископ, влаштував його «по благу» каноніком в собор і, за сумісництвом, комендантом Ольштинського замку. І треба ж було тому трапитися, що замок цей обложили лицарі Тевтонського ордена. Стіни замку були високі, облога тривала довго, і через кілька місяців в замку почалася епідемія невідомої хвороби. Коперник як лікар почав лікувати людей, але застосовані ним звичайні в той час ліки не допомагали.

Тоді Коперник провів справжній науковий експеримент, методик якого використовують і до цього дня, особливо в США та Англії. Він відібрав кілька груп людей і посадив їх на різні раціони харчування. Виявилося, що не хворіють тільки люди, які не їли хліб. Але, оскільки хліб був в обложеному замку основною їжею людей, відмовитися від нього було неможливо. Додаткові спостереження показали, що, отримуючи свій пайок хліба і пробираючись з ним по вузьких переходах фортеці, люди часто кидали хліб, а потім обтрушували його, обдували і з'їдали. Так зараза поширювалася по замку.

Щоб бруд було видно і її можна було зчистити, Коперник велів окрайця хліба мазати маслом, а якщо хто упустисть - зчищати бруд. Начебто просто, а допомогло - хвороба припинилася. Про цю історію стало відомо. Уже після смерті Коперника слідом за однією з воєн хвороба з'явилася

знову. А може бути, це була інша хвороба (хто їх там розбере без мікробіологічного аналізу), тому що метод Коперника на цей раз не допоміг, довелося, як звичайно, робити кровопускання. Зате бутерброди припали багатьом до смаку і поступово поширилися по всьому світу.

Згодом думки про правдоподібності цієї історії розділилися. Багато хто визнав її просто жартом. Однак двоє американських істориків медицини в серйозному журналі «Журнал Американської медичної асоціації» підтвердили, що вона правдива, з посиланням на першоджерела. Але тут обурилися іудеї. Виявляється, бутерброд винайшли євреї ще в незапам'ятні часи. Наскільки це правдоподібно, судить самі, тим більше, що якась ритуальна їжа споживається іудеями на Великдень до сих пір. Те, що вони порахували бутербродом, складається з маці, марор і харосет, воно застосовується як пасхальної жертви замість ягняти. Пояснимо. Маца - це тонкі прісні коржі, випікають на манер вірменських лавашів. Марор - набір гірких трав (буває і хрін). Харосет - суміш горіхів, сушених або свіжих фруктів, спецій і солодкого вина.

Цілющі властивості ожини

Цілющі властивості ожини не перелічити - це не тільки харчова, а й лікарська ягода. Широко застосовується при лікуванні захворювань шлунково-кишкового тракту, серцево-судинної системи та лікування шкірних хвороб. Морошку використовують як протигарячковий, протицинговий і сечогінний засіб при отруєнні важкими металами і навіть при серцевих нездужаннях.

Усі корисні якості й цілющі властивості сконцентровано саме в цій ягоді. Морошка – це здоров'я.

Морошка гарна як в лікувальному, так і в дієтичному харчуванні. Особливо корисна вона для вагітних. Чудо-ягода є основним джерелом токоферолів, так необхідних для правильного перебігу вагітності і появи на світ здорового малюка.

Коріння і листя морошки застосовують при авітамінізії, застуді, малярії, порушенні обміну речовин, при сечокам'яній хворобі як сечогінний засіб. Відвар з листя є ранозагоювальною і протизапальною засобом, особливо при внутрішній кровотечі. Плоди ж мають потогінну, протимікробну, кровоспинну, спазмолітичну, терпким діями. Морошку також використовують як засіб, що тамує спрагу.

Одним з поширених захворювань населення полярних країн - цинга. Але метод боротьби з цим захворюванням місцеві жителі знайшли саме в цій рослині - і смачно, і від цинги позбавляє.

Ягоди з медом добре зміцнюють імунітет. Але не слід вживати морошку при гастритах з підвищеною кислотністю, виразкових хворобах, захворюваннях дванадцятипалої кишки особливо в період загострення.

Морошка допомагає навіть при ракових захворюваннях шкіри, не загоюються ранах і опіках. Сік ягід морошки відмінно виліковує коросту, якщо змастити уражені ділянки шкіри. Ханти ж застосовують листя морошки як перев'язувальний матеріал, до того ж кровоспинний.

З морошки виготовляють лікувальні косметичні засоби. Завдяки чому шкіра оновлюється, стає гладкою, пружною, ніжною і оксамитовою. А волосся і нігті стають міцнішими.

Складено «список списків» найкращих книг всіх часів та народів

«Війна і мир» Льва Толстого очолила список із 100 найкращих книг всіх часів за версією журналу Newsweek. Журнал називає свій рейтинг «списком списків», оскільки він складений із 10 подібних переліків найкращих книжок.

Назви всіх творів були занесені в комп'ютерну базу даних, де вони оцінювалися за придуманою журналом системою, що нараховувала книгам бали. Якщо дві книги набирали однакову кількість балів, то проблема вирішувалася просто: вищу сходинку посідала та, на яку Google давав більше результатів.

За «Війною і миром» йдуть «1984» Джорджа Оруела і «Улісс» Джеймса Джойса. На четвертому місці опинилася «Лоліта» Володимира Набокова. Також до першої десятки увійшли «Галас і люті» Вільяма Фолкнера, «Людина-невидимка» Ральфа Еллісона, «На маяк» Вірджинії Вульф, «Гордість і упередження» Джейн Остін, «Божественна комедія» Данте Аліґ'єрі. Цікаво, що на одному - восьмому - місці виявилися «Іліада» та «Одіссея» Гомера, які, за версією Newsweek, є однією книжкою.

Толстой потрапив до списку двічі: «Анна Кареніна» зайняла 48-е місце. До рейтингу потрапила не лише художня література. Так, 27-у позицію тут посідає «Походження видів» Чарльза Дарвіна, а 30-у - «Капітал» Карла Маркса. Як не дивно Книга книг – Біблія виявилася лише на 41-му місці.

Додаток 2

Інструкція до роботи з текстом.

1. Прослухавши заголовок тексту, запишіть 2-3 ідеї, відповіді на які ви знайдете в тексті.

	Ідея
1.	
2.	

Інструкція до роботи з текстом.

1. Уважно прочитайте текст.
2. Випишіть 2-3 цитати та запишіть, чому саме ці цитати ви вибрали.
3. Обговоріть результати роботи в групах.

Золоте серце

Жив на світі чоловік. Зовні нічим не відрізнявся поміж іншими людьми, однак усі знали, що у нього в грудях олов'яне серце. На кожного, хто з ним починав розмову, ніби звалювався якийсь тягар, а з обличчя надовго зникала усмішка.

А жив у тім краї ще один чоловік. І хоч так само нічим не відрізнявся поміж людьми, але всі знали, що він володіє дивовижним скарбом — серцем зі щирого золота. Люди поважали цього чоловіка, поруч із ним велося легко й світло. Чоловік із золотим серцем завжди був готовий допомогти кожному, хто потрапляв у біду! Тож навкруг нього завше юрмилися люди.

Чоловік із олов'яним серцем страшенно заздрив чоловікові з золотим серцем. Заздрісник навіть спати не міг спокійно, все думав, якого б лиха йому завдати. І нарешті надумався відібрати в нього слух, — щоб той ніколи більше не почув слів людської вдячності.

Оглух Золоте Серце. Тяжко було бідоласі, бо він не міг навіть здогадатися, чого люди від нього хочуть.

А все ж Золоте Серце вирішив іти до людей. Якщо приймуть — знов до нього повернеться щастя. А не приймуть — то на людях і помирати легше: жити без них він однаково не міг.

... **Б**ачить Золоте Серце: на дорозі, біля перевернутого воза з сіном, метушиться дядько, а зробити нічого не може — обмаль сили повернути воза. Золоте Серце мовчки підійшов до селянина й допоміг йому підняти колеса. А коли глянув йому у вічі, то помітив у них стільки вдячності, що хмурий його настрої як рукою зняло. З легкою душею подався він далі. І від кожного доброго вчинку серце його сяло ще ясніше. Всі, кому потрібна була допомога, простували на те дивовижне сяння.

А як довідався про це Олов'яне Серце, то луснув від заздрощів і злості.

Цитата	Чому саме ця цитата?	Про що вона змушує замислитись?

Інструкція до роботи з текстом.

1. Уважно прочитайте текст.
2. Випишіть 1-2 слова з кожного абзацу тексту, що допоможе вам його переказати.
3. Перекажіть текст, використовуючи записані слова.

Всі знають, що Микола Коперник - знаменитий астроном, відкривач геліоцентричної системи світобудови. Але мало кому відомо, що в молодості він два роки навчався в Італії, у місті Падуя, в тамтешньому університеті, де вивчав медицину. Університет закінчити йому не вдалося, зате довелося застосовувати отримані лікарські знання на практиці.

Дядько Коперніка, єпископ, влаштував його «по благу» каноніком в собор і, за сумісництвом, комендантом Ольштинського замку. І треба ж було тому трапитися, що замок цей обложили лицарі Тевтонського ордена. Стіни замку були високі, облога тривала довго, і через кілька місяців там почалася епідемія невідомої хвороби. Коперник, як лікар, почав лікувати людей, але застосовані ним звичайні в той час ліки не допомагали.

Тоді Коперник провів справжній науковий експеримент, методику якого використовують і до цього дня, особливо в США та Англії. Він відібрав кілька груп людей і посадив їх на різні раціони харчування. Виявилося, що не хворіли тільки ті люди, які не їли хліба. Але, оскільки хліб був у обложеному замку основною їжею людей, відмовитися від нього було неможливо. Додаткові спостереження показали, що, отримуючи свій пайок хліба і пробураючись з ним по вузьких переходах фортеці, люди часто кидали хліб, а потім обтрушували його, обдували і з'їдали. Так зараза поширювалася по замку.

Щоб бруд було видно і його можна було зчистити, Коперник велів окрайця хліба мастити маслом, а якщо хто упустить - зчищати бруд. Начебто просто, а допомогло - хвороба припинилася. Про цю історію стало відомо уже після смерті Коперника. Через деякий час хвороба з'явилася знову. А можливо, це була інша хвороба (хто їх там розбере без мікробіологічного аналізу), тому що метод Коперника на цей раз не допоміг, довелося, як звичайно, робити кровопускання. Зате бутерброди припали багатьом до смаку і поступово поширилися по всьому світу. Згодом думки про правдоподібність цієї історії розділилися. Багато хто визнав її просто жартом. Однак двоє американських істориків медицини в серйозному журналі «Журнал Американської медичної асоціації» підтвердили, що вона правдива, з посиланням на першоджерела.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Урок з курсу «Основи здоров'я» 4-й клас

**Деменева Олена
Борисівна, вчитель
початкових класів,
вища категорія,
«старший учитель»**

Характер і здоров'я.

Мета: організувати роботу учнів, спрямовану на ознайомлення із поняттями «Характер», «Риси характеру», їх значенням у житті людини; переконувати учнів у необхідності збереження і зміцнення здоров'я; вчити розрізняти позитивні й негативні риси характеру, визначати риси свого характеру, аналізувати, описувати їх; узагальнити знання про емоції; розвивати зв'язне мовлення, навички роботи в групах і парах, уміння послідовно і правильно висловлювати свої думки, розмірковувати, мислити самостійно; виховувати прагнення дітей долати в собі негативні прояви, приносити задоволення і радість іншим.

Хід уроку

1.Організація класу

Давайте посміхнемося один одному і розпочнемо роботу.
Всі мають судження й думки.
Та будьте пильні, малюки.
Відповідайте чітко, вірно,
й все буде добре, імовірно.

2.Емоційна рефлексія

Ви, мабуть, помітили, що у вас на партах лежать маленькі сонечка. Чи зауважили ви, що вони якісь незвичайні? Так, у них немає ротиків і я хочу, щоб кожен із вас намалював ротик своєму сонечку відповідно до свого настрою:

:) гарний настрій
 :І стан спокою, емоційної рівноваги
 :(настрій бажано покращити

3. Актуалізація знань, умінь і навичок

Тест.

У кожного учня на парті аркуш паперу із завданням у двох варіантах.

Завдання.

Виберіть і з'єднайте лініями ситуації та емоції, які виникають у таких ситуаціях.

1 варіант

Ситуація		Емоції
Мене похвалили за вимитий посуд		Сором
Мені зробили зауваження за запізнення		Схвилюваність, радість
Чудова сонячна погода		Задоволення
Я ліплю снігову бабу		Образа
Я бачу дівчинку, яка упала і розбила лікоть		Співчуття і жаль
Друг не виконав обіцянки		Радість
Я сам удома ,хворий		Самотність, сум

2 варіант

Ситуації		Емоції
Я не виконав домашнього завдання		Радість
У мене новий велосипед і новий портфель		Пригніченість
Дощова, вітряна погода		Задоволення
Я катаюся на лижах із друзями		Сором, почуття провини
Давай швидше пиріжок, бо мене друзі чекають		Впертість, самотність, сором
Я посварився з друзями, образив бабусю		Самотність, сором
Я зроблю це по-своєму		Нетерплячість

Для перевірки виконання завдання діти обмінюються роботами.

4. Мотивація навчальної діяльності.

– На минулому уроці ми з вами говорили про доброту. Це риса характеру. Як ви вважаєте, це позитивна чи негативна риса характеру?

Ознайомлення із завданнями уроку.

На дошці плакат.

Я дізнаюся:

- що таке характер.
- позитивні й негативні риси характеру.
- вплив характеру на здоров'я.

– Подумайте і скажіть, які риси характеру нам потрібні для виконання завдань уроку.

Працьовитість, витриманість, наполегливість, уважність

5. Сприймання та усвідомлення нового матеріалу.

Надання необхідної інформації.

– Давайте з вами з'ясуємо значення слова ХАРАКТЕР.

Це слово прийшло до нас із польської мови, запозичене свого часу з латини й означає «особлива властивість, відбиток, знак».

Доберіть прикметники до слова ХАРАКТЕР.

Назвіть риси гарного характеру, поганого характеру.

Самостійна робота з підручником.

– Прочитайте статтю в підручнику. А перевірити, чи правильно ви відповіли, ми зможемо, попрацювавши в групах.

Читання підручника **с.61-62**

Робота в групах.

1. Що впливає на формування характеру?
2. Назвіть позитивні риси характеру.
3. Які риси характеру властиві дівчаткам?
4. Які риси характеру, в основному, притаманні хлопчикам?
5. Назвіть негативні риси характеру.

Хвилинка відпочинку **«Зроби комплімент»**.

Робота в парах змінного складу.

Перегляд мультфільму **«Ох і Ах»**.

«Мозковий штурм»

— Як впливають позитивні й негативні риси характеру на здоров'я людини?

— Мабуть, вам траплялось чути вислів **«Сім смертних гріхів»**.

Справді, наші предки, дбаючи про високу моральність підростаючого покоління, застерігали юних від зла, вчили жити чесно і совісно, дотримуючись усталених норм поведінки. Страшних, смертних гріхів є сім, ними вважалися:

- лінь
- гнів
- обжерливість
- заздрість
- скупість
- гордість
- хтивість

За ці сім смертних гріхів Церква пророкувала найстрашнішу смертну кару — вічні муки в пеклі. Наше суспільство теж засуджує їх, бо вони руйнують нашу душу і наше здоров'я. Сучасні вчені, в результаті досліджень, прийшли до висновку, що частіше простуджуються, хворіють на грип та інші респіраторні захворювання люди з такими рисами характеру:

- впертість і негнучкість
- почуття вини
- розчарування і підозрілість
- злопам'ятність і нездатність прощати
- вразливість
- невпевненість
- збудливість і нервозність
- агресивність

Основою життя на землі є вода. Перегляньмо кадри фільму, як вода реагує на слова.

— доброта, любов, гарне ставлення до всіх людей, усмішка і весела вдача — це справді половина здоров'я. Така людина зігріває всіх навколо себе, дає позитивний заряд на цілий день, піднімає всім настрій. А гарний настрій — запорука доброї роботи, удачі, здорової атмосфери в колективі.

Стратегія «Трихвилинне есе».

На парті в кожного два листочки.

Завдання виконується протягом трьох хвилин. На одному листочку напишіть позитивні риси свого характеру. На другому — негативні риси свого характеру.

– **Як** риси характеру впливають на твоє здоров'я? Який висновок можна зробити? (слід намагатися подолати свої негативні риси, бо вони погано впливають на здоров'я).

6.Рефлексія.

Людина впродовж життя самовдосконалюється. Ми часто не можемо змінити ситуацію, але можемо змінити своє ставлення до неї.

Зразком може слугувати історія, яку розповів італійський письменник Бруно Ферреро у книзі «Спів польового цвіркуна: Короткі історії для душі».

У молодості я був революціонером і всі мої молитви до Бога звучали приблизно так: «Господи, дай мені сили, щоби змінити світ!» Коли я сягнув зрілого віку і згадав, що ось минула вже половина мого життя, а я так нічого і не досягнув, то змінив свою молитву: «Господи, допоможи змінити тих, хто мене оточує, - мою родину, моїх приятелів - і я буду задоволений».

А зараз, коли я вже старий і мої дні добігають кінця, починаю розуміти, який з мене дурень. Тепер моєю єдиною молитвою є прохання: «Господи, даруй мені благодать змінити себе самого». Якби я так молився від початку, то не змарнував би свого життя.

Якби кожен думав про те, щоб змінити самого себе, то цілий світ став би ліпшим.

– **Ч**ого прагнув мудрець в молодості? Зрілому віці? Старості? Як розумієте ви його вислів: «Якби я так молився від початку, то не змарнував би свого життя».

7.Консолідація.

Давайте поміркуємо. Уявіть, що ви не просто учні, а директори підприємств, адміністрація. Дивним чином до нашого класу потрапила шкатулка, а що в ній, ми не знаємо. З огляду своєї посади аргументуйте, відкривати нам її чи ні.

Дискусія. Голосуванням вирішується, що посилку треба відкрити. В ній — сонечко.

Домалюйте ротики своїм сонечкам відповідно до настрою на кінець уроку.

Підсумкова бесіда.

– **П**ротягом уроку ви працювали в групах, у парах, самотійно. Спробуйте визначити, наскільки важливим був ваш внесок у досягнення мети нашого уроку.

Нехай ваша робота на уроці стане одним із кроків формування характеру.

Якщо на вашому шляху трапиться калюжа, то щоб ви бачили не калюжу, а сонце, яке в ній відзеркалюється.

Урок з української літератури

**Кобилинська Ірина
Миколаївна, вчитель
української мови та
літератури,
вища категорія**

М. Стельмах. «Гуси-лебеді летять». Умови формування особистості Михайлика. Єдність світу природи і світу дитячої душі.

Мета: визначити роль оточення у формуванні особистості головного героя; дослідити, як у творі поєднано світ природи зі світом головного героя; розвивати впевненість учнів у висловлюванні своїх міркувань; виховувати любов до батьків, шанобливе ставлення до природи.

**Душа летить в дитинство,
Як у вирій,
Бо їй на світі тепло
Тільки там...**

Л.Костенко

Хід уроку

I. Установчо-мотиваційний етап

Учитель. Доброго дня, діти! Ось іще один урок української літератури. Він сьогодні за розкладом. Проте, сподіваюся, не за розкладом ваші почуття, думки.

Пригадайте, будь ласка, якусь приємну мить зі свого дитинства. Сподіваюсь, що спогади створили позитивний настрій і налаштували на активну роботу на уроці.

II. Повідомлення теми та мети уроку. Епіграф.

III. Активізація пізнавально-творчої діяльності учнів

1. Слово вчителя

«Дитинство – це земля, з якої виростають дерева людських талантів і характерів. Якими високими і широкими ці дерева не були б, там, у дитинстві, сховане коріння, що живить і тримає їх. Михайло Стельмах у своєму творі відслонює перед нами підземні джерела, різні шари свого дитинства», – так починає свій відгук про повість Дмитро Павличко.

2. Метод «Знаємо-Хочемо дізнатися-Дізналися»

Учні записують до таблиці те, що вони знають про твір М.Стельмаха «Гуси-лебеді летять», що хочуть дізнатися.

Знаємо	Хочемо дізнатися	Дізналися

IV. Сприйняття та засвоєння навчального матеріалу.

Учитель. Сьогодні герой нашого уроку – добра, допитлива селянська дитина, яка кожної миті пізнає світ, відкриває його таємниці, душа якої живе в гармонії з природою.

Перегляд відеосюжету з кінофільму О. Муратова «Гуси-лебеді летять».

3. Бесіда.

Які часи описано в повісті? Які статки мала сім'я Михайлика?

4. Рольова гра

У ході рольової гри учні пригадують зимові розваги сільських дітей 20-х років. Форма гри – телеміст, завдяки якому ми «потрапляємо» безпосередньо на місце подій.

Ведуча. Ми маємо прямий репортаж з місця подій. На черзі телеміст Дяківці - Коростень.

Журналіст. Я перебуваю на прицерковному пагорбі в Дяківцях і маю унікальну можливість взяти участь у зимових розвагах місцевих дітей. Навколо панує неповторна атмосфера. На чому тут тільки не катаються: одні на санчатах, другі – на грамаках, треті – на шматковій жерсті. Хтось умудрився замість ковзанів осідлати притерті худоб'ячі кістки...

Ведуча. Христіно, чи є серед дітей наш герой Михайлик?

Журналіст. Так! Він саме спускається з гірки на ночовках. Та, здається, зараз йому буде непереливки, бо виїхав Михайлик прямо перед своєю матір'ю, поблідлою від страху і гніву.

Ведуча. Ми стали свідками забав тогочасних дітей.

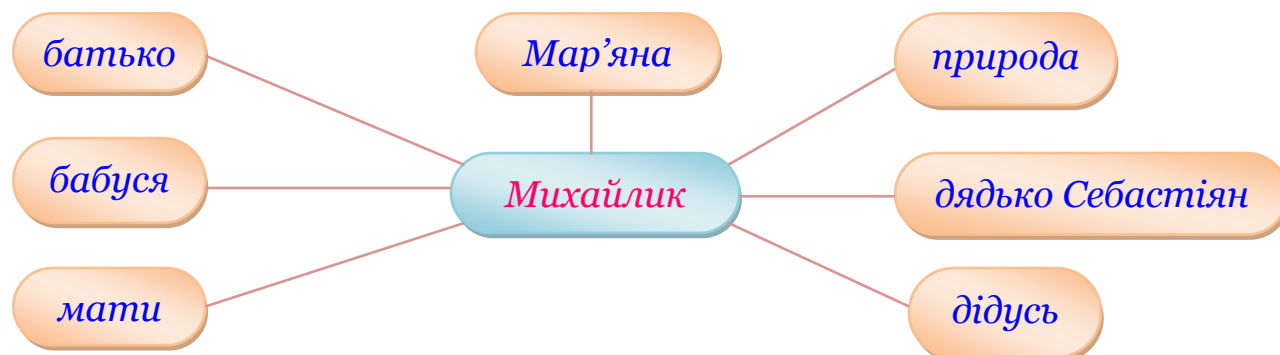
5. «Займи позицію»

Чи погоджуєтесь ви з думкою, що Михайлик – бідна нещасна дитина, якій не поталанило тримати в руках справжньої іграшки?

6. Учитель. Михайлик був у тому віці, коли формується майбутня людина і тому так важливо навчити її любити, розуміти і цінувати життя. Дитинство – найважливіша пора становлення особистості. Спілкуючись і споглядаючи, дитина переймає й засвоює знання й досвід для подальшого життя. Саме від того, хто біля неї в цей період, залежить її доля, поведінка і склад особистості.

За допомогою кого і чого формується кругозір, світогляд героя? Хто і що допомагає Михайликові стати прекрасною людиною, письменником?

Побудуймо схему формування Михайлика як особистості

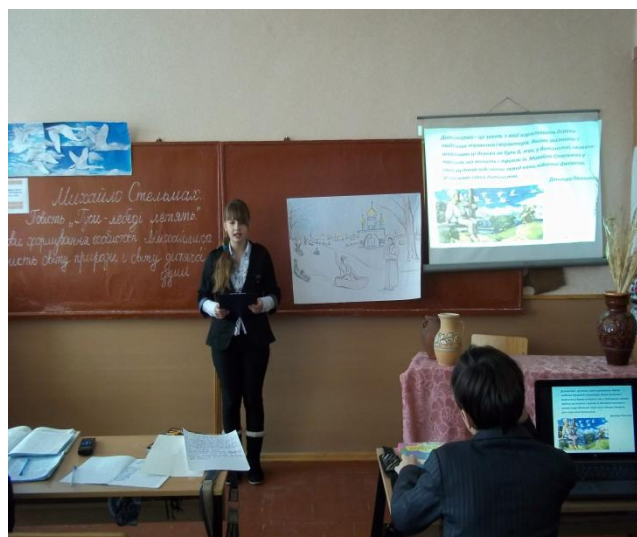

Від кожного названого вами героя Михайлик бере певні риси. Знайдіть їх та обґрунтуйте.

7. Презентація домашнього завдання. Метод «Проектів».

Учні висловлюють свої міркування щодо того, чому навчають наші герої Михайлика, які риси він успадковує від них у доросле життя.

Підтверджують свої міркування цитатами з тексту.

8. Бесіда. Кожен персонаж ненав'язливо дає Михайликові в дорогу настанову, яка допоможе йому в житті.

Як Михайлик ставиться до цих людей? Чи всіх героїв він розуміє і поважає?

9. Дискусія. Чи засуджуєте ви вчинок односельця, що не дав шматка хліба голодній жінці та її хлопчику?

10. Учитель. Отже, справжню науку проходить Михайлик, спостерігаючи життя дорослого світу. Він бачить і по-своєму сприймає не тільки добро, а й зло. Михайликів кругозір формує і природа рідного краю. Вона не керує ним, а є його частиною, складовою його особистості, в якій він почувається вільно.

11. Укладання щоденника подвійних нотаток.

Зліва учні записують цитати з тексту, які найбільше вразили, які засвідчують спілкування Михайлика з природою. Справа – свої думки, асоціації, коментарі.

V. Рефлексія. Робота з таблицею «Знаємо-Хочемо дізнатися - Дізналися»

VI. Домашнє завдання. Написати твір-мініатюру «А я б з Михайликом поговорив про...»

Урок правознавства

**Бовкунова Лідія
Петрівна,
вчитель історії та
правознавства,
вчитель-методист**

Право на освіту в Україні

Мета: ознайомити учнів з основними положеннями конституційного права громадян України на освіту, правами та обов'язками учасників навчально-виховного процесу;

- розвивати уміння аналізувати нормативні акти, розв'язувати відповідні правові ситуації;
- формувати розуміння потреби в неперервній освіті та самоосвіті, висловлювати судження щодо її важливості для людини;

Тип уроку: комбінований урок.

Форма проведення: урок із використанням технологій критичного мислення

Обладнання: Конституція України, витяги із Закону України «Про освіту», кружечки, зображення виноградного листка, малюнки, паперові стрічки з написами навчальних закладів.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Вступна частина (виклик)

Ти знаєш, що ти людина
Ти знаєш про це чи ні
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя єдина,
Очі твої – одні.

Вчитель: Людина –найцінніший скарб. Кожен із нас –неповторна особистість, яка живе сьогодні, і саме такої більше немає, не було і не буде. Людство зрозуміло це і визначило основні права та свободи людини.

Метод «Мікрофон»

Що називають правами людини?

В яких міжнародних документах вони проголошені?

Коли було прийнято «Загальну декларацію прав людини»?

Яку річницю ми будемо відзначати 10 грудня 2012 року?

Де закріплені права громадян України?

Робота з малюнками: Вчитель пропонує подивитися на малюнки учнів (картинки), що знаходяться на дошці та відгадати, які права на них зображені?

Вчитель: Всі права – це є можливості, які необхідні людині для життя та розвитку. Вони всі необхідні і важливі. Сьогодні ми познайомимося ще з одним правом, а з яким саме, ви дізнаєтесь після того, як зможете розшифрувати це слово. (в а т с о і) **Метод «Анаграма»**

(Учні пропонують варіанти)

Вчитель: Так, це право на освіту.

Що ж ви знаєте про право на освіту? В чому зміст права на освіту?

А зараз прошу вас заповнити 2 колонки таблиці «ЗХД»

Знаю	Хочу дізнатись	Дізнавсь

Вчитель: Сьогодні ми познайомимося з нормативними актами про освіту, дізнаємося зміст цього права, познайомимося з правами та обов'язками учасників навчально-виховного процесу, спробуємо аналізувати та вирішувати правові ситуації

Пробу відкрити зошити та записати тему уроку.
(Тема і план записані на дошці)

План

1. Для чого потрібна освіта?
2. Зміст права на освіту.
3. Які середні навчальні заклади існують в Україні?
4. Якими є права та обов'язки учнів, вчителів і батьків у навчальному процесі?

IV. Основна частина уроку

Вчитель: Тож продовжимо свою мандрівку в країну «Правознання»

1. Для чого потрібна освіта? Роль освіти в житті людини і в моєму житті.

Про важливість освіти, знань в житті людини найкраще, найточніше сказано в прислів'ях та приказках, які є своєрідними перлинами народної мудрості.

Метод «Закінчити речення»

(Вчитель називає першу частину, а учні закінчують)

Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.

Вчення — світ, а невчення — тьма.

Вік живи — вік учись

Письменний бачить поночі більше, як неписьменний вдень.

Шануй учителя, як родителя.

Хто пише й малює, той діток своїх годує.

Хто хоче більше знати, треба менше спати.

Потрібно учитися — завжди пригодиться

Книга вчить, як на світі жити.

Хто знання має, той мур зламає.

Хто грамоти вміє, той добре і жне, і сіє

Вчитися ніколи не пізно.

А які ви знаєте вислови, прислів'я про важливість навчання та освіти?

(Учні називають прислів'я, які підібрали вдома, виконуючи д/з)

Вчитель: Навіщо ж потрібна освіта? Як ви зрозуміли ці вислови?

Що особисто для вас означає бути освіченим?

Метод «гронування»

У кожного на парті лежить кружечок, прошу записати 1-2 словами. (Діти по черзі називають і передають на передню парту, а вчитель прикріплює їх до дошки, де є зображення листка винограду, у формі виноградного грона (достаток, самовираження, гарна праця, забезпечена старість, задоволення потреб, впевненість в майбутньому, розвиток, таланти і здібності, престиж в суспільстві, стати культурною людиною, відкриває можливості, захист прав і свобод, формування особистості, самореалізація, впевненість, задоволення).

Вчитель: Освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Мета освіти — всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей; формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору; збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення його освітнього рівня; забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Освіта в сучасному глобалізованому й інформатизованому світі дедалі більше стає вирішальним чинником суспільного прогресу та національної безпеки, важливою складовою повного розвитку людської особистості, збільшення поваги до прав і свобод людини.

Сьогодні цілком очевидно, що без належної освіти людина не зможе забезпечити собі відповідних умов життя і реалізуватись як особистість, а також усвідомити й захистити свої права. Високий рівень освіти населення є важливим чинником, що позитивно впливає на створення сприятливих умов для повної реалізації прав і свобод людини і громадянина.

2. Зміст права на освіту в Україні

Вчитель: Право на освіту - це конституційне право, воно закріплене в Конституції України та в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту» та інших нормативних актах.

В чому зміст цього права?

Робота з правовими джерелами (підручник стор.67)

Самостійна робота в парах: (Учні знайомляться зі змістом ст. 53 Конституції України і витягом із Закону України «Про освіту», по черзі задають один одному запитання до кожного положення статті. Потім вчитель пропонує учням озвучити свої запитання.)

Хто має право на освіту?

Яка освіта є обов'язковою в Україні?

Хто забезпечує це право?

Розвиток якої освіти забезпечує держава?

Як можуть громадяни отримати безкоштовну вищу освіту?

Яке право гарантується національним меншинам?

Як забезпечує держава право на освіту?

По ходу обговорення вчитель може пояснювати незрозумілі поняття.

Вчитель: Право на освіту забезпечується:

– розгалуженою мережею закладів освіти різних форм власності;
відкритим характером закладів освіти, вибором умов для вибору профілю навчання відповідно до здібностей, інтересів громадян;
різними формами навчання - очною, заочною, вечірньою, екстернатом.

Метод «Чехарда»

Вчитель: Людина вчиться все життя, тому і освіту здобуває все життя. (На партах в учнів лежать листки паперу з даними написами, треба їх розмістити в певну систему, один учень одночасно виконує цю роботу біля дошки, а потім перевіряють).

Структура освіти

- дошкільна освіта
- загальна середня освіта
- позашкільна освіта
- професійно-технічна освіта
- вища освіта
- післядипломна освіта
- аспірантура
- докторантура
- самоосвіта

3. Які середні навчальні заклади існують в Україні.

Вчитель: Загальна середня освіта є обов'язковою в Україні.

Ст. 35 Закону України «Про освіту»

Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство, виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення.

Вчитель: Де і як можна здобути середню освіту?

(На дошку прикріплюється круг, на якому написано «загальна середня освіта», потім у формі промінців до нього добавляються смуги паперу з написами назв навчальних закладів. Смужки можуть бути різного

кольору:

- 1) заклади, які дають тільки повну загальну середню освіту;
- 2) заклади, які дають ще професійну освіту;
- 3) заклади, які дають ще вищу освіту.

Які написані слова на вивісці нашої школи? Хто пам'ятає?

«Загальноосвітня середня школа I-III ступенів № 10»

Що означає цей напис: - надає загальну середню освіту

– включає III рівні освіти:

- 1) початкова(1-4 класи) 2) базова (5-9 класи) 3) повна (10-11 класи)

Вчитель: А в яких ще навчальних закладах можна отримати повну середню освіту?

Метод «Мікрофон»

Вчитель за відповідями учнів продовжує складати схему:

Учні називають: гімназія, ліцей, НВК, колегіум, спеціалізовані школи, загальноосвітня школа – інтернат, спеціальна загальноосвітня школа, загальноосвітня школа – інтернат).

Вчитель: Ось ви закінчите 9 класів, який рівень освіти ви матимете?

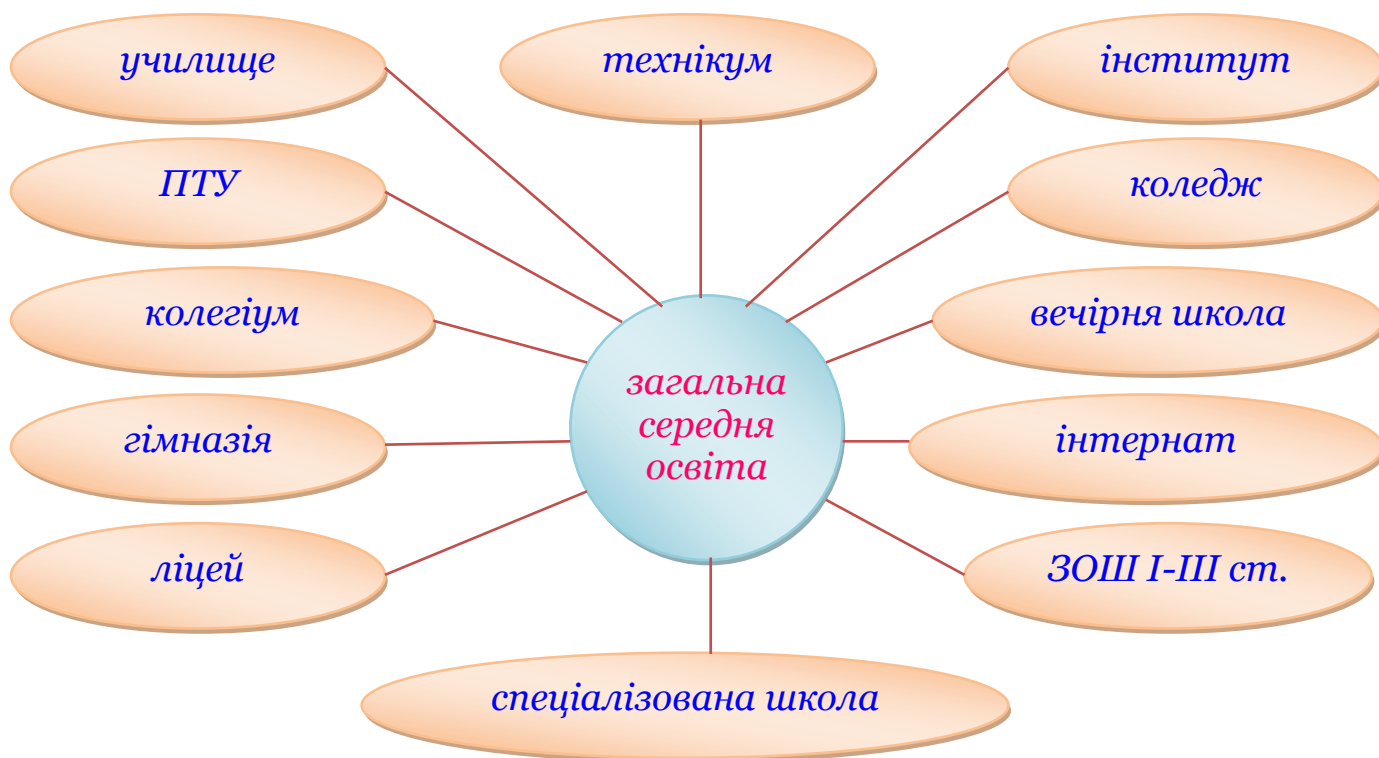
Чи достатньо цього згідно українського законодавства?

А де ви плануєте навчатись далі?

Де ще можна здобути середню освіту?

- професійно –технічні училища;
- вечірня школа;
- коледжі, технікуми, училища (вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації)

Метод «Кластер»

Розігрування правової ситуації учнями класу (опереджувальне завдання)
(Юридична задача **стор.67** підручника.

Ролі: Марійка, батько, мати, класний керівник

Аналіз правової ситуації (стор. 180)

Що ми порадимо родині? Як вийти з цієї ситуації?

Адже в Україні є обов'язковою повна середня освіта.

4.Права та обов'язки учасників навчально-виховного процесу.

Хто ж є учасниками навчально-виховного процесу?

Так, це учні, батьки, вчителі. Кожен із них має свої права та обов'язки.

Робота з таблицею на стор.68 Учні опрацьовують і мають визначити, які права є однаковими для всіх учасників та чим вони відрізняються.

Складання порівняльної таблиці

Права	Однакові			
		учні	вчителі	батьки
	Участь у роботі органів шкільного само врядування, вибір форми навчання	Участь у конкурсах..., Обирати профіль навчання, користуватися навчальною базою	На повагу професійної честі та гідності, вибір засобів навчання, підвищення кваліфікації	Захищати законні інтереси дітей
Обов'язки		виконувати Статут школи, правила внутрішнього трудового розпорядку, правила для учнів, систематично і глибоко оволодівати знаннями, дотримуватися моральних та етичних норм, дбайливо ставитись до шкільного майна	Підвищувати професійний рівень, забезпечувати умови для засвоєння навчальних програм, захищати учнів від будь-яких форм насильства, дотримуватися педагогічної етики, виконувати Статут школи, правила внутрішнього трудового розпорядку	Забезпечувати умови для здобуття дитиною повн. заг. осв.

Вчитель: Як же зрозуміти: **Освіта - це право чи обов'язок?**
(на дошці записано запитання)

Метод «Прес» (Учні висловлюють свої думки):

Я вважаю...Тому що... Наприклад... Висновок.

IV. Рефлексія

Вчитель: Так що ж ми з вами дізнались та чого навчились.

Прошу заповнити останню колонку нашої **таблиці «ЗХД»**.

Декілька учнів озвучують.

Яку цінну для себе інформацію ви отримали? Які висновки зробили?

Оцінювання:

V. Домашнє завдання

1. Підготувати твір-роздум «Які права мені насправді потрібні в школі».

2. Підготувати листівку-заклик: «Краще навчатися в школі, ніж...»
(палити на дворі із друзями, бешкетувати на вулиці, грати в комп'ютерному клубі тощо).